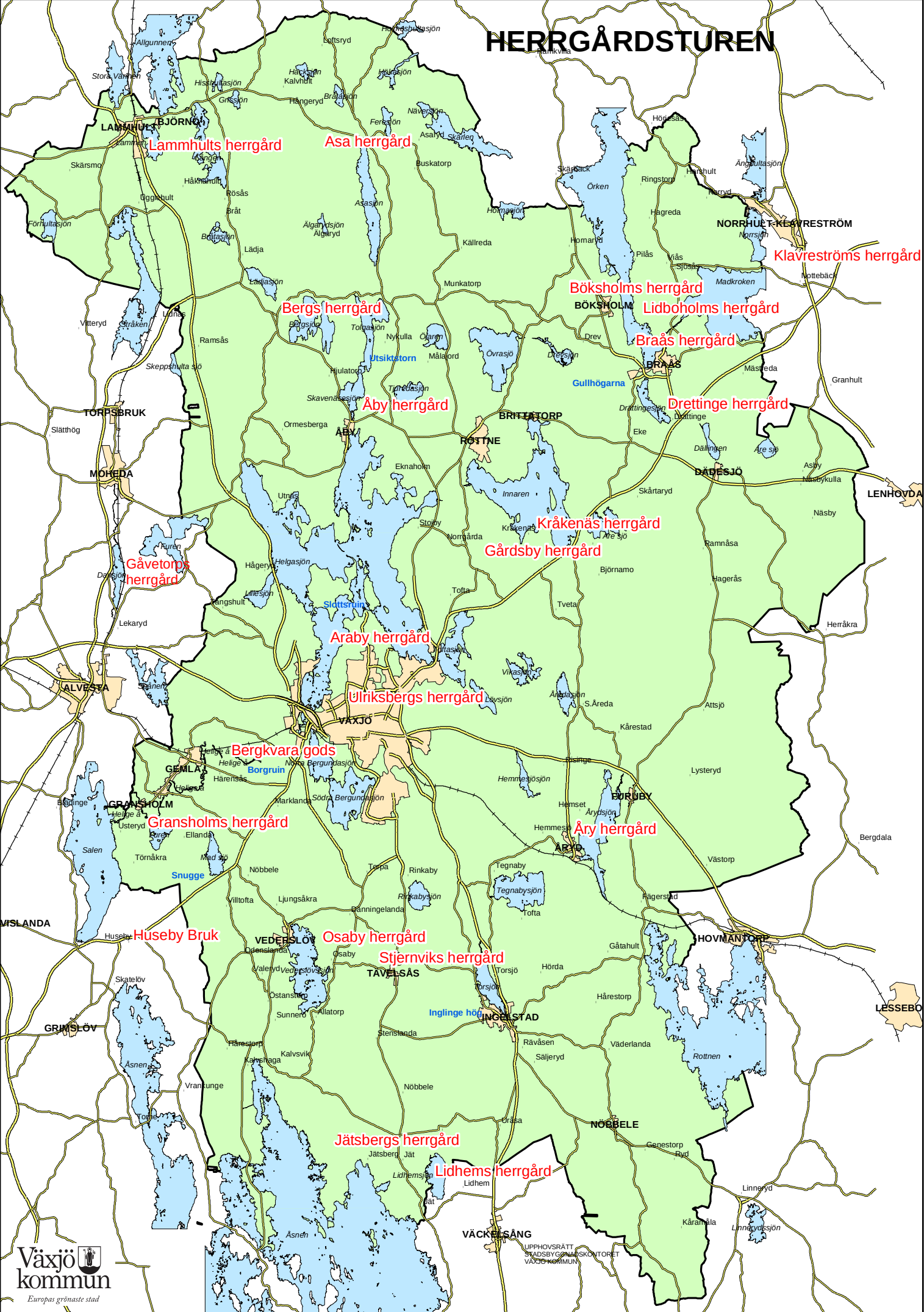

Herrgårdsturen

en historisk resa
till 22 herrgårdar
i Värendsbygden

HERRGÅRDSTUREN

HERRGÅRDS-TUREN

Norra turen

1. **Ulriksbergs herrgård**, Växjö
2. **Araby herrgård**, Växjö
3. **Gårdsby herrgård**
4. **Kråkenäs herrgård**
5. **Åby herrgård**
6. **Bergs herrgård**
7. **Lammhults herrgård**
8. **Asa herrgård**
9. **Böksholms herrgård**
10. **Braås herrgård**
11. **Lidboholms herrgård**, Braås
12. **Drettinge herrgård**
13. **Klavreströms herrgård**

Södra turen

14. **Åry herrgård**, Åryd
15. **Lidhems herrgård**
16. **Jätsbergs herrgård**, Jät
17. **Osaby herrgård**
18. **Stjernviks herrgård**, Tävelsås
19. **Bergkvara herrgård**
20. **Gransholms herrgård**, Gemla
21. **Huseby Bruk**
22. **Gåvetorps herrgård**

Det glada herrgårdslivet, stora vackra hus i välskötta parker, hästecipagen i alléerna, den sorglösa tillvaron med baler, stiliga officerare i dansens virvlar, unga fröknar i vackra kreationer, grevar och herremän på punschverandan eller i salongerna, å ena sidan... Å andra sidan, kanske ... hårda godsherrar och förvaltare, hunsade pigor, förtryckta torpare med mössan i handen, ett slit från tidig morgon till sena kvällen – en och annan glädjestund däremellan.

Följ med på Herrgårdsturen och ta del av lite värendsk herrgårdshistoria!

OBS! Förutom herrgårdarna i Araby, Asa, Osaby, Lammhult samt Huseby, är herrgårdarna i privat ägo.

NORRA TUREN

1. Ulriksbergs herrgård ligger i en parkliknande omgivning snett emot kiosken vid Ulriksbergspromenaden i västra stadsdelen. Gårdens historia börjar på 1820-talet, då rådmannen i Växjö, **Carl Jacob Ljunggren**, köpte flera åkerlyckor väster om staden och byggde ett rätt stort hus, närmast avsett som familjens sommarbostad. Efter sin hustru **Ulrika** kallade han gården Ulriksberg. Den köptes 1834 av fabrikören **Johan Wahlqvist**, som använde den på liknande sätt men även för restaurang- och hälsobrunnsrörelse. Efter Wahlqvist död förvärvades gården av häradshövdingen **Fredrik M. Wahlbom**, vilken lät uppföra den huvudbyggnad som fortfarande finns kvar och bosatte sig där.

Så småningom blev gården bostad även för häradshövdingarna, **Carl Hasselrot** och **Henning Montelius**, den sistnämnde blev den siste häradshövdingen på Ulriksberg. Han bodde där till sin död 1909. Änkan bodde kvar ytterligare 10 år efter hans död och det var under hennes tid som den ena jordlotten efter den andra av ägorna köptes av Växjö stad för framtida byggnation. Till slut återstod bara en hårt nedgången huvudbyggnad som såldes till lantbrukaren **Sivert Johansson**. Under många år hyrde han ut huset, bl a till **Södra Skogsägarna** (numera Södra)) som använde den som tjänstebostad till sin verkställande direktör, den legendariske grundaren av Södra, **Gösta Edström**.

När S. Johansson dog 1953, köpte Södra Skogsägarna huset och dess direktörer

bebodde det till i slutet av 1970-talet. Idag är huset privatägt och hyrs ut till studenter och ett ekumeniskt dagis.

2. Araby herrgård ligger vackert med utsikt över Helgasjön vid Araby 18-håls golfbana. **Inspektorsbostaden** (det gula huset till höger på uppfarten) och **skogvaktarebostaden** (det röda huset till vänster mitt emot stallet) är privatägda. Huset till höger var **drängstuga** och vagnsskjul. Ett 15-tal torp hörde förr också till gården.

Ett 30-tal **fornlämningar** i området vittnar om att Araby varit bebyggt för mer än tusen år sedan. Begravningsplatserna, ”ättehagarna”, är många vid Helgasjöns strand. Golfbanan ligger i ordets sanna bemärkelse på ”helig mark”!

I Araby fanns under medeltiden tre hemman som **Gustav Vasa** i samband med reformationen drog in till kronan. Gårdarna fördes samman med **Kronobergs kungsgård** på Kronobergshalvön.

Omkring år 1700 skattköptes gården av landssekreteraren **Anders Malmén** därefter var medlemmar av släkterna **Unge**, **Silfvander**, **Hederstierna** och **Wrede** ägare till gården.

1888 köpte grosshandlaren **J.E. Berg** i Växjö gården och lät uppföra en huvudbyggnad i riktig slottsstil! Huset var i två våningar med tinnar, torn och glasverandor. På taket fanns en kupolliknande **lanternin** som släppte igenom ljuset ner i ett atrium som gick genom båda våningarna. Huset hade 14 rum och stod färdigt 1890. En vacker park sluttade på baksidan ner mot sjön, där låg även ett litet **lusthus**. Nere vid sjön låg också ett **bryggghus** och ett **badhus**. Det

som idag är **ridstall** för Växjö Ridklubb var förr herrgårdens ladugårdar.

Där finns även rester av ett **tegelbruk** på Tegeludden (Araby), idag privat mark. Leran kom på pråmar från **Lerike** vid Åby i norra delen av Helgasjön. Teglet fraktades sen på pråmar till Råppe station.

1938 lät änkan efter dåvarande ägaren, fänriken **Nils Bertil Aschan**, skala bort utsmyckningarna och delar av huset. Inte mindre än 11 rum försvann! Den stenfot som syns idag är rester av det stora huset.

Växjö kommun köpte gården 1959. Ett naturreservat på 14 hektar bildades 1971. Idag ägs herrgården och berörd mark av **Växjö Golfklubb** (i huset finns också en restaurang), ladugården med kringliggande mark av **Växjö Ridklubb**. På kommunal mark ligger en **båthamn**, fina **badplatser** och härliga strövområden, bl a **naturreservatet**.

3. Gårdsby herrgård med sina rosa byggnader ligger vackert i trevägs-korsningen Gasslanda-Rottne-Växjö. Huvudbyggnaden är uppförd i slutet av 1700-talet, flyglarna 1810. Under 1800-talet byggdes arbetarbostäderna, som idag har ett stort värde i den historiska miljön.

Gårdsby nämns första gången 1428, då som en by med flera gårdar. 1638 lade landshövding **Hans Kyle** ytterligare ett hemman till sina tidigare tre i Gårdsby. Dessa fyra inordnades under hans säteri **Drettinge**. Senare, 1661, fick Kyle lov att bilda ett **säteri** i Gårdsby. Egendomen gick då i arv till Kyles dotter **Hedvig Margareta**. Ingen **Kyle** bodde dock någonsin på Gårdsby, familjen hade sitt stamgods i Uppland.

Araby herrgård byggdes med tinnar och torn på 1890-talet, idag är husfasaden i gul träpanel och helt avskalad från utsmyckning.

Ulriksbergs herrgård i gul träpanel ligger vid Ulriksbergspromenaden på stadsdelen väster i Växjö.

Gårdsby herrgård med sina rosa byggnader. Huvudbyggnaden är uppförd i slutet av 1700-talet. Fasaden är puts.

Kråkenäs herrgård, som uppfördes i mitten på 1800-talet, ligger vackert vid sjön Innaren. Fasaden är gul träpanel.

1741 såldes gården till rektor **Colliander** och kronobefallningsman **Hans G. Branting**, som var farfarsfar till **Hjalmar Branting**.

Majoren **Johan Gustaf Rappe** på Vartorp köpte Gårdsby 1775. Sonen **Carl Vilhelm Rappe**, en orädd och företagsam man, utvecklade gården till ett mönsterjordbruk. Gården blev ett centrum för nya impulser inom jordbruksområdet. Han införde **vändplogen** och konstbevattning, anlade ett **bränneri** och hade stora potatisodlingar. Han blev den förste i Sverige att odla **sockerbetor**, en idé han hämtat från Tyskland där han också lärde sig att framställa socker, vilket han en tid gjorde i bränneriet.

Efter en kommandering i Finland fick han uppslag till **linodling**, röta linet kunde han göra i den kanal han låtit gräva. C.W. Rappe blev först i Sverige med linförädling och här lät han upprätta ett **institut** där elever togs emot för att sedan sprida kunskaperna vidare. **Kung Karl XIV Johan** var här och inspekterade, **drottningen Desirée** blev institutets skyddspatron. För sina insatser blev Rappe ledamot av lantbruksakademien och kommandör av Vasaorden. Han hann också anlägga en jättestor fruktträdgård och introducera nymodigheten **tröskverk** innan pengarna tog slut och fordringsägarna övertog Gårdsby 1832.

1860 övertog friherre **Sten Ramel** gården efter sin svärfar, **Gustaf Hamilton**. Ramel byggde det stora stenmejeriet och lät också anlägga ett sågverk för att exportera takspån till Skåne. Från 1867- 1879 kom godset i ofrälse händer, skogen skövlades och nästan kalhöggs. Det var Växjöfabrikören **Karl Schander** som reparerade skadan, han var

en av länets pionjärer inom skogsplantering. Då han behövde en informator till sina barn anställdes en brorson till sångerskan **Christina Nilsson**, han hette **Johannes**.

Johannes gifte sig så småningom med en av döttrarna och övertog, efter svärfaderns arvskifte, Gårdsby med gott bistånd av faster Christina, som nu blev en trogen gäst. Christina hade ett speciellt rum till sitt förfogande vid sina besök, än idag kallas rummet för "Christinas sängkammare"!

Under den här tiden fanns här både **lantbruksskola** och inspektör men i och med att den stora sångerskan dog (1921) sade banken upp alla inteckningar. Trots en stor skogsförsäljning var konkursen ett faktum.

Sedan 1935 ägs Gårdsby av **familjen Gowenius**. Gården var vid köpet rejält nergången men med duktigt gårdsfolk och hårt arbete rustade man upp byggnader och satsade på jord- och skogsbruket. Gårdsby införde som första gård i länet mjölkproduktion med **lösdrift**, här fanns också länets första tankmjölksanläggning!

Säteriet är idag känt för sin import av **nötdjur** av den kanadensiska rasen Holstein och de årliga **djurauktionerna** efter kanadensiskt mönster. Den totala djurbesättningen består idag av ca 230 djur (kor, rekryteringsdjur samt tjurar).

Hösten -98 invigdes här (då) **Sveriges modernaste lösdriftsladugård**, där kon är satt i centrum och kan leva ett långt liv i bästa tänkbara miljö. Hus och maskiner är levererade från sju olika länder och monterade av fem olika nationaliteter! Med teknikens hjälp har det för kornas del blivit ett riktigt **relax-center**! Massageborsten fattas inte heller! Varje kossa (stallet

rymmer 125 mjölkkor) har ett **fothband** som datan läser av. Här kan man se hur många steg kossan tagit, hur hon mår, om hon är brunstig, hur mycket hon ska äta, hur mycket hon mjölkar mm. **Medelmjolk** per ko och dag är 31,5 kg. Mjolkning sker två gånger per dag, ca 50 kor mjölkas per timme.

Har Du lust att titta in, eventuellt mot en liten slant, gör Du det på mjolkningstid, dagligen mellan 15.00-18.00.

Det gamla **spannmålsmagasinet** har blivit hemvist för möbelsnickaren **Masiza Gowenius**. I en inspirerande miljö är det tänkt att några lokala hantverkare ska kunna samlas och arbeta. Titta gärna in och se vad som finns i Hantverkshuset!

På säteriet planeras också ett **Skogsägarnas Hus** (ett av två i Småland) med utställning och försäljning av **specialsortiment**, t ex knuttimringsvirke, breda golvplankor och lister, grova bjälkar mm, som den vanliga bygghandeln inte kan erbjuda. Detta kan bidra till att torp och gamla gårdar kan restaureras på rätt sätt.

Till sist - som kuriosas - kan också nämnas att herrgården håller sig med en egen ros, i folkmun kallad **Gårdsbyrosen**! I den stora trädgården runt corps-de-logiet blommar ymnigt på tagglösa grenar den isrosa, välfyllda och starkt doftande rosen. Dess ursprung är dock höljt i dunkel. Expertisen menar att den kan vara en mutation av en ros som heter Pomme Blanc Parfait – den blommar rikligt och länge och är mycket vacker!

4. Kråkenäs herrgård ligger vackert vid sydändan av sjön Innaren. Herrgården skymtar fram vid slutet av den gamla vackra lönnallén som leder fram mot corps-de-logiet.

Gårdens historia börjar vid 1400-talets slut då den var sätesgård för **Mats Håkansson (Båt till Billa)**. Under de följande århundradena ägdes gården av kyrkan samt bl a medlemmar av släkterna **Rosenbierke, Stråle af Ekna, Humble, F. Piper**, och **Eva Ribbing**, syster till Piper. Eva dog 1812. Hennes två döttrar i giften med Bengt Ribbing (död 1794), kallades ”**fröknarna på Kråkenäs**”. De bodde kvar på gården till sin död i mitten av 1800-talet trots att gården sålts till överstelöjtnanten **Karl Rappe**. Den dåvarande röda mangårdsbyggnaden i ett plan (den låg på slutningen ner mot sjön till vänster om nuvarande byggnad) flyttades senare till Växjö där den ligger än idag, på Kungsvägen 52.

Den förmögne **juveleraren Gustav Möllenborg** från Stockholm köpte Kråkenäs 1843, det var också han som lät uppföra det **corps-de-logi** som Du idag ser, ritat av arkitekten **Theodor Anckarsvärd**. Gustav Möllenborg var mycket intresserad av rosor, dessa fanns i mängder överallt. Han lät anlägga terrasser mot sjön och en vacker **parkanläggning** med bersåer bakom herrgården. Han lät också bygga ett badhus nere vid sjön, som fortfarande nyttjas.

Det röda huset till höger om huvudbyggnaden var **mejeri** fram till 1930-talet, idag är det ett bostadshus. Bredvid står det gamla **utedasset**, med olika dörrar för pigor, drängar och herrskapsfolk, idag får det tjäna som förråd!

Den röda byggnaden till vänster är det gamla **spannmålsmagasinet**. Ägaren har eventuellt planer på att renovera magasinet och satsa på turistuthyrning. Det finns också funderingar kring jakt- och fisketurism, som säsongsförlängning.

I samband med att juveleraren Gustav Möllenborg köper Kråkenäs, så börjar en riktig kärlekssaga utspela sig! När hans gesäll i Stockholm, **Hans Georg Tillström** från Växjö, fick barn med butiksbiträdet **Helena Ekhult**, drevs han på porten. Möllenborgs adopterade barnet, en pojke, som fick namnet **Carl Georg Möllenborg**. Han blev med tiden fotograf och bosatte sig i Växjö.

Carl Georg hade ingen aning om att hans biologiske fader också bodde i Växjö och hade övertagit sin fars **guldsmedsbutik**. När Gustav Möllenborg dog 1851 fick butiksbiträdet Helena arva Kråkenäs och flyttade dit. Där fick hon besök av sin ungdomskärlek och det dröjde inte länge förrän det nu 50-åriga gamla kärleksparet fann varandra på nytt och gifte sig 1854. Deras gemensamme son, som hållit kontakten med sin mor, fick nu veta vem som var hans far. Så var familjen samlad på Kråkenäs, som kom att ärvas av Carl Georgs barn.

Arvingarna Möllenborg sålde godset 1917 till **Böcksholms Sulfitfabriks AB**. Bolaget tog hand om skogen och sålde av Kråkenäs 1920 till **Gustaf Johansson**, morfar till nuvarande ägaren, Bengt Samuelsson, som 1981 köpte gården.

5. Åby herrgård, belägen strax norr om Åby sluss vid Skavenässjön, är en mycket gammal gård. Mangårdsbyggnaden i vit puts har två flygelbyggnader på varje sida. Redan under medeltiden blev den **sätsgård** och troligen då också befäst, det fanns en jordvall med en stenmur lagd i en fyrkant ”där krigsfolk menas ha varit”. Första gången gården nämns är 1320, ägare var **biskop Bo** i Växjö, som dock bytte bort den till marsken och riddaren **Håkan Läma**.

I slutet av 1300-talet ägdes Åby av kungens fogde i Varend, **Lars Jonasson Djäkn**. Han ”trängdes” bort av den hänsynslöse och mäktige riddaren och riksrådet **Abraham Brodersson Tjurhuvud**. Vistelsen på Åby blev kort, han avrättades genom halshuggning 1410, skälet sades vara en bruten landsfred och en våldtäkt på en dansk bondflicka, men andra mera trovärdiga teorier finns, enligt nutida historiker.

Åby kom nu att ägas av mågen, riddaren **Ture Bielke**. 1488 delades gården och medlemmar av släkten **Trolle på Bergkvara** blev nu ägare till Åby huvudgård med tillhörande kvarn fram till 1609, då den genom giftemål övergick till ryttmästare **Bengt Sparre**. **Maria Sparre**, gifte sig med landshövdingen **Gabriel Gyllenankar**. Han köpte tillbaka den andra halvan av Åby och samtidigt också godset Eknaholm. Fram till 1719 var Åby i släkten Gyllenankars ägo genom dottern Katarina Gyllenankar som gifte sig med friherren **Erik Ulfsparre**. Vid hans bortgång gifte hon om sig med ryttmästare **Axel Rosenkvist**, ägare till Åry bruk, Åryd. Några årtionden senare och fram till 1795, då han avled, ägdes gården av ambassadören **Johan W. Sprengtporten**.

1847 kom kaptenen och kammarherren **Ferdinand Gyllensvärd**, född på och ägare till Lammhults herrgård samt Bergs säteri, till Åby herrgård. Hans maka, **Helene Gyllensvärd**, (hon kom från Bergs herrgård, född Charpentier, och var förebild för Viktor Rydbergs romanfigur **Singoalla**, mer om detta under "Bergs herrgård"), övertog gården 1889 efter makens död. Helene och hennes söner kämpade för att kanalleden Asa – Växjö skulle byggas.

Den industriella utvecklingen växte snabbt i Åby. Förutom **kvarn, hyvelverk, såg och tegelbruk** fanns en tid en **grynfabrik** (1890-talet) efter amerikansk modell! Efter den kom **möbelfabriken**, nationellt känd.

Helene G. kom med sönernas hjälp att driva Åby gård till sin död 1916, 95 år gammal. Sonen Axel blev då ensam ägare till gården, som efter utförsäljning kraftigt decimerats. Här bodde han till sin död 1934. Senare ägare har bl a varit den berömda **snusfamiljen Ljunglöf**, som dock kom på obestånd och fick lämna gården. Gården ägs idag av familjen Bloom i andra generationen.

6. Bergs herrgård i Berg, beläget vid korsningen mot Ernatorp, ligger vackert vid Bergsjön. En gammal vacker lindallé leder upp till herrgården. Den stora gula herrgården är från slutet av 1700-talet, då huset flyttades från en plats närmare sjön och samtidigt passade man på att bygga på en våning – detta i tidens anda! Södra flygeln som idag är bostad, är betydligt yngre. På 1940-talet var Bergs **telefonstation** inhytt där. När det åskade slog det ner i telefonledningarna så hela rummet

lystes upp! I källaren fanns ett **mejeri** där det kärnades smör som sedan såldes till Stadshotellet i Växjö. I mitten på 1300-talet omnämns gården som herresäte, då riddaren **Karl Tukasson (Läma)** gav gårdar i Berg som morgongåva till hustrun **Ramfrid**. Något senare försvinner gården, som herresäte.

Berg fick formella **säterirättigheter** 1655 och en av de första ägarna, den nyadlade kronofogden **Hans Berghman**, tog sitt namn efter gården. Berghman lät bebygga gården med en stor sätesbyggnad med övervåning, två salar och sidokamrar jämte ytterligare ett rödfärgat hus med flera rum. Här fanns även en "skön trädgård" med fruktträd och kryddsängar, enligt uppgift från 1686!

Även medlemmar av släkterna **Laurin, Bexell, Silfversparre, Braun, Lundblad** och **Tawast** har varit gårdens tidigare ägare.

1842 köpte kaptenen och kammarherren **Ferdinand Gyllensvärd** Bergs säteri. Än idag brukas gården av ättlingar till kammarherren.

Säteriet och Bergtrakten har genom **Viktor Rydberg** förevigats i den svenska litteraturen. Han anställdes sommaren 1846 som informator till herrgårdsfruns, **Helene Gyllensvärd**, två yngre bröder som då vistades i Berg. Helene var mycket vacker och det sägs att hennes "själfulla ögon och sköna anletsdrag" som han hänfört beskrivit henne i brev, var förebilden till zigenerskan **Singoalla** i V.R:s roman med samma namn. Han tänkte sig själv som riddar Erland och miljön till berättelsens tragiska kärleks-saga hittade han runt Berg. "**Singoallas**

Åby herrgård uppfördes 1750 invid Skavenässjön, strax norr om slussen i Åby. Fasaden är vit puts.

Bergs herrgård med sin gula träpanel uppfördes i slutet av 1700-talet.

Lammhults herrgård uppfördes under 1800-talets första hälft, idag har fasaden en gul träpanel.

Asa herrgård ligger vackert på en kulle ovanför Asasjön. Huvudbyggnaden uppfördes i slutet av 1700- eller början av 1800-talet i nyklassicistisk stil. Fasaden är idag ljusgul puts.

grotta” ligger idag vid Hultaklint norr om Berg, fast somliga tror att den legat på Slättö i Bergsjön. Där skulle en jungfru Anna enligt sägen ha haft ett slott som fick bli V.R:s förebild för det månesköldska slottet. Även Bergs gamla kyrkoruin fick en roll i berättelsen. Om det funnits en verklig kärlekssaga mellan Helene och Viktor vet man inte riktigt säkert.

Herrgården håller sig med ett eget spöke! Det är överstekammarjunkaren **Johan Henrik Tawast** (han ägde gården innan F. Gyllensvärd), som sägs hålla igång sin svarstol på vinden emellanåt! Särskilt flitig lär han ha varit på 1960-talet när ägarna **Sven** och **Gunilla Skogström** (båda ättlingar från släkten Gyllensvärd och sysslingar med varandra! Helene ”Singoalla” Gyllensvärd var nämligen Gunillas pappas farmor! Och Ferdinand Gyllensvärds dotter Ida gifte sig med värmlänningen Elis Skogström, Svens farfar) som grundligt lät renovera corps-de-logiet. Man bytte ut reveteringen mot dagens gula brädpanel och tog också bort de båda utbyggnaderna (flöjlar) som satt på varje gavel. De senare lär Tawast ha byggt till på 1820-talet, kanske därav spökerierna!

Säteriet spelade en betydande roll för 1800-talets **lantbruksutbildning**. Det har också varit centrum för **hästavel**, stuteri startades 1901, först med ardennerhästar sedan halvblod. Idag har ägarna, familjen Skogström, satsat på köttdjur samt avel på varmbloodshästar. Gårdens areal är på 1200 tunnland, varav 1000 tunnland är skog. Det kan nämnas, att 1945 var tio familjer anställda att sköta gården, idag är det endast ägaren själv! Detta kan allmänt sägas vara typiskt för utvecklingen på

de stora gårdarna.

7. Lammhults herrgård ligger mittemot kyrkan. Gården, som tidigt benämns som **Lamhult**, har anor från början av 1600-talet då **Bengt Oxenstierna** bytte bort gården till kronan. ”För gjord trogen tjänst” fick sedan förre landskamreren **Johan Johansson** i Växjö Lammhult som belöning av rikskanslern **Axel Oxenstierna**! 1666 blev Lammhult **säteri**.

Med Johan Johansson börjar ett sambo-förhållande som kom att skaka en hel bygd! Johan var änkeman med utflugna barn och han behövde en hushållerska. **Maria Schultz**, körd på porten med sina två barn av sin husbonde och en make i ”landsflykt” på Bornholm, från Brantåsa säteri får en fristad på Lammhult. Hon begär skilsmässa som maken flera år senare accepterar.

Tycke hade uppstått mellan Johan och Maria och i Lammhultsbygden höll moralens väktare ett vakande öga på detta ”syndiga” förhållande. På sensommaren 1670 slår olyckskorporna larm. Två militära rättstjänare slår Maria i bojor och för henne till **häkte** i Växjö för en senare färd till rannsaking i Kalmar. Johan lyckas i sitt raseri och med **protest-skrivelser** få stopp på ekipaget nära Lenhovda, men med paragrafrytteri och byråkrati hålls hon borta från Johan.

Till slut återförenas de två men bygden vänder dem med avsky ryggen. Droppen är när de **förvägras tillträde** till kyrkan, paret vägrar dock göra avbön. Vad som sedan hände är höljt i dunkel. Anteckningar från 1678 berättar att hon med hugg och slag blivit **överfallen** av en gästgivarehustru, där slutar Marias öde.

Johan avled 1682.

Senare ägare av gården har varit friherre **Lars Eldstierna**, 1681-1694, därefter hans änka **Brita Billingsköld** och hennes dotter Brita Margareta. Även medlemmar av släkterna **Wattrang** och **Tigersköld** ägde gården 1767-1795.

Sedan 1795 fram till 1917 då ett familjebolag bildades, har gården direkt eller indirekt varit i släkten **Gyllensvärds** ägo.

Av det vackra **corps- de- logiet** är källarvåningen med sina metertjocka väggar mycket gammal. Undervåningen är från 1810-talet och övervåningen tillkom på 1830-talet. Den stora salen, 12 m lång, i undervåningen finns alltså kvar.

Herrgårdens ägare startade 1906 en **telefonstation** som drevs privat fram till 1932 då Televerket tog över. Man hade tidigare haft en telefonförbindelse mellan **Lammhults** och **Bergs Herrgård**, den drevs privat av gårdsägarna. En dam anställdes av herrgårdsfolket att sköta stationen, hennes man var kusk åt **Gyllensvärd** på herrgården.

I **parken** ser Du vackra höga bokar samt lindar. Lindarna, som står i en ring, kallas för ”lindgrottan”.

Idag finns kommunens **områdeskontor** för skola-barnomsorg inrymt i herrgården.

8. Asa herrgård. Sockennamnet Asa omnämns första gången 1322. Då fanns det två stora byar kring sjöns nordände samt en sätesgård som 1328 ägdes av en **Johan Bengtsson**, vilken hade

ett **lejonhuvud** som vapenbild.

I slutet av 1500-talet kom Asa Västergård genom giftemål att ägas av medlemmar av släkten **Lilliesparre** som förblev dess ägare i över hundra år. **Per Jönsson Lilliesparre** var hovjunkare hos **Johan III** och senare stallmästare hos konung **Sigismund**. Han var förlovad med den 16-åriga Gunilla Bielke. Men även Johan III hade fattat tycke för Gunilla, sedan hans hustru **Katarina Jagellonika** avlidit 1583. Per fick i underdånighet avstå från sin fästmö, som inte helt kunde glömma sin ungdoms älskade. Han blev erbjuden att gifta sig med hennes kusin, **Anna Lagesdotter Posse**. Hon var en sällsynt vacker flicka med mod att anamma det senaste djärva klädmodet! Anna och Per fick en son och två döttrar, men glädjen blev kortvarig. Efter fyra års äktenskap, 1598, blev Per i en konfrontation ihjälslagen i Norra Sandsjö prästgård. Han ligger begravd i Asa kyrka.

Två år senare dog **Anna Posse**. Sonen **Jon Persson Lilliesparre** ärvde godset. Han blev överstelöjtnant och deltog i det **30-åriga kriget** och slutade som guvernör i Mecklenburg. Han dog ogift i Wismar 1641. Stoftet fördes den långa vägen hem – den sista sträckan över Helga-, Tolg- och Asasjöarna, till familjegraven i Asa kyrka.

Någon gång under 1600-talet fick Asa **säterirättigheter**.

Genom system Brita, gift med **Johan Ulfsparre**, kom Asa till släkten Ulfsparre som ägde gården till 1781. Sonen **Per Ulfsparre**, som senare ägde gården, är mest känd för att han 1669 lät genomgräva en ättebacke vid Asa, varvid ”åtskilliga

antikviteter funnos”, vilket skulle visa sig vara forntidsfynd.

Överstelöjtnanten **Gustaf Leijonhufvud** köpte Asa 1794 och ägdes av släkten i nästan 100 år.

Det var **Gustaf Leijonhufvud** som uppförde nuvarande huvudbyggnad i nyklassicistisk stil. Han engagerade sig inte bara i godsets angelägenheter utan även i socknens.

Bland annat lät han på församlingens begäran riva **krogen** som låg på hans mark jämte kyrkan. Den ansågs ha varit ”en anledning till gudlöshet och ett oskickligt leverne” för socknens ungdom! I samma veva konstaterades det att de veneriska sjukdomarna fått en sådan allvarlig omfattning i församlingen att kungens befallningshavare 1797 lät inrätta ett provisoriskt ”flyttlasarett” i sockenstugan. En specialist hämtades från Stockholm som behandlade inte mindre än 52 personer i 77 dagar!

Gustaf Leijonhufvud bidrog i högsta grad till kyrkans utbyggnad (den var helt nybyggd 1806-07) med både medel och intresse. Gustaf fick aldrig återuppleva **återinvigningen** i september 1814, han avled några månader tidigare. Änkan lät uppföra ett ståtligt **gravkor** som står bakom kyrkan, här vilar friherreparet Gustaf och Chatarina Leijonhufvud.

1895 köptes Asa säteri av en **tysk företagare** från Ruhrområdet, som främst var intresserad av gårdens stora skogsbestånd.

1913 kom säteriet i den tyske industri-magnaten **Hugo Stinnes** ägo.

Stinnes dog 1924 och änkan blev ny ägare. Hon bodde aldrig på gården, utan lät en dotter och hennes man som bodde i Asa sköta driften.

Dottern hette **Cleremore Stinnes** och var vida berömd för sina framgångar inom bilsporten. Under 1920- talet slog hon många herrar i ett stort antal biltävlingar. Åren 1927-28 körde hon jorden runt i en Adler! Med på den resan var fotografen **Karl-Axel Söderström**. De båda blev förälskade och for vidare i bil till **Gobiöknen** där de gifte sig. Giftemålet föll inte i god jord hos släkten – en fotograf var inte fin nog för en familj som ägde gruvor, stålverk, banker, hotell och mycket annat.

För att skyla över skandalen placerades Cleremore på Asa säteri. Där stannade hon tills svenska staten **konfiskerade** egendomen 1945, av den svenska statens s k **flytkapitalbyrå** som inrättats vid krigsslutet för att beslagta tyskt kapital i Sverige.

Cleremore dog på 1970-talet i **Sörmland** dit paret flyttade efter konfiskationen. Hon var då drygt 90 år gammal. Maken, som var yngre, levde ytterligare några år.

Asa säteri övergick vid konfiskationen i **Domänverkets** ägo som nu började använda det som **demonstrations- och skogsvårdsskola** med en omfattande utbildningsverksamhet.

Idag är Asa centrum för **Sydsveriges skogsforskning** med en stor forskningspark. Arealen är 3.500 hektar. Här finns ett kurs- och konferenscentrum och i huvudbyggnaden bedrivs en **restaurangrörelse** med mycket god renommé.

Övernattning även för enskilda besökare, förbokning fordras!

9. Böksholms herrgård, är den grå reveterade byggnaden som ligger i trevägskorsningen i Böksholm. Gården nämns redan 1355, då **biskop Tomas** i Växjö utfärdade en skrivelse därifrån.

Då var Böksholm sätesgård för riddaren **Nils Dannes**, son till rådsheren och lagmannen i Värend, **Ture Kettilsson** (en av anfäderna till Bielke-släkten).

Kring hans hustru, **Ingeborg Larsdotter**, finns en historia med anknytning till **den heliga Birgitta**. Ingeborg hade via sin mor Iliana som var släkt med **Birger Jarl**, lärt känna den heliga Birgitta.

Hon bestämde sig för, troligen mot sin mans vilja, att följa med Birgitta på hennes resa till **Rom**. I Milano drabbades Ingeborg av pesten och dog 1349. Birgitta har i en **uppenbarelse** skildrat hur Ingeborg fick ro i sin själ efter döden. Tolkningar finns om att hennes make Nils Dannes skulle ha varit henne otrogen. Ingeborg fick tre döttrar med Nils Dannes.

I början av 1500-talet ägdes gården av medlemmar av **Sparreätten**. Omkring år 1600 kom den i släkten **Stråle av Eknas** ägo. Säteri blev Böksholm på nytt 1686.

Andra ägare till gården genom århundradena har bl a varit medlemmar av släkterna **Enhörning, Rosenstråle, Cederstierna, Ehrenborg, Benzelstierna och Hamilton**. Siste ägaren var **Klippan-koncernen** som sålde av herrgården 1973 för privat boende. (Klippan ägde också pappersmassafabriken i Böksholm som de lade ner i slutet av 1970-talet (se även text under Braås Herrgård).

I trevägskorsningen står ett **monument**, en svart obelisk. Den är uppförd 1850 av tacksamma arbetare. Inskriptionen lyder: ”Minne av en rättvis man god husbonde

hofmarskalken riddaren af kongl. Nordstjerneorden högvälborne Grefve Gustav Hamilton”.

Herrgården är i privat ägo.

10. Braås herrgård, med rosafärgad vacker huvudbyggnad från 1790-talet i nyklassicistisk stil, uppfördes av friherre **Adam Vilhelm Rappe**.

Herrgården, som ligger på vägen mot Böksholm (höger sida) strax utanför Braås samhälle, skymtar fram bakom träden. Herrgården, som är i privat ägo, har en säregen arkitektur. Huvudbyggnaden är 15 m i fyrkant och flyglarnas placering inramar gården på ett mycket speciellt sätt.

Gården har gamla anor, första gången omnämns den i **Gustav Vasas** jordeböcker. Den förste kände ägaren var riksrådet **Ture Trolle** på Bergkvara, vars dotter **Anna Trolle** ägde gården på 1580-talet. Hon var änka efter franske friherren **Charles de Mornay**, som slutade sina dagar på schavotten efter att ha deltagit i sammansvärjningar mot Johan III.

Medlemmar av släkterna **Sparre, Banér och Cederskiöld** var genom århundradena fram till 1745 ägare till gården då brukspatron **Olof Lundblad** på Åry bruk köpte gården och här lät anlägga en **masugn** som var i bruk till 1836. Man kan fortfarande se lämningar efter bruket.

Från 1755 och till dess nedläggning ägdes gården och bruket av medlemmar av släkterna **Benzelstierna, Rappe och Hamilton**.

En intressant historia finns det bakom det **monument** som finns på sidan av en av

gårdens flygelbyggnader. Stenen är placerad över en gång som har lett fram till huvudbyggnadens källarvåning och vidare upp i friherre **Adam Vilhelm Rappes** sovrum via en lönndörr, en möjlig flyktväg vid behov! Inskriften är: ”Året 1809. Frie Svenske Män Given I Edert Bifall”.

Det var dåvarande ägaren, landshövdingen och politikern, friherre Adam Vilhelm Rappe som lät framställa stenen som en hyllning till 1809 års djärva män som vågade trotsa kungens envælde. 1809 års grundlag föregicks av en oblodig revolution, avsättningen av **Gustav den IV Adolf**. Utan tvekan var friherre Rappe **revolutionsgeneralen Adlersparres** nära vän och förtroende. Det har påståtts, men det har visat sig vara en ren skröna, att revolutionen planerades i herrgårdens salonger!

De fina strövmrådena utefter och på den 11 000 år gamla åsen är idag tillgängliga för besökande. Friherre A.V Rappe lät här i slutet av 1700-talet anlägga en park i engelsk stil. Idag är det 120 hektar stora området ett **naturreservat**.

Idag finns det inte mycket kvar av den engelska parken. Endast **stenbron** och **”vallgraven”**, som aldrig haft något vatten, samt **Tegnérallén** kan man se. Biskopen Esaias Tegnér hade släkt på herrgården. Han hade drabbats av mjältsjukan och här vistades han under en del av sin sjukdomstid.

I många ”slottsparkar” var det vanligt med pittoreska små byggnader som kallades eremitage, därifrån lär **Eremithyddan**, den säregna byggnaden man kan se här, fått sitt namn. Här hölls sammankomster för **frimurarna** som Rappe tillhörde, tavlor och **Andreas-korset** i byggnaden minner

om detta. Man höll också **gudstjänster** här för gårdens folk. Utvändigt har den ett torn och kors och är beklädd med kraftig granbark och invändigt med björnmossa. Där finns också ett litet lusthus nere vid sjön med en drake på taket, kallat **”Drakhuset”**.

Hovmarskalken **Gustav Hamilton**, köpte gården (sedan Rappes änka avlidit 1819) och bruket 1826 per annons i Växjöbladet. Under hans och hans måg, friherre **Carl Fredrik Rålamb**, började brukets nedgång. Dödsstöten var den kanal som grävdes mellan Drettingesjön och Örken. Med den försvann vattenkraften från Braås och de sista delarna av bruksdriften flyttades 1843 till **Böksholm**, där fanns bättre tillgångar på vattenkraft.

Om friherre Rålamb berättas det, att kung **Karl XV** i samband med ett besök i Växjö också besökte Braås herrgård. Besöket gällde främst den vackra **friherrinnan Rålamb**, som under sin tid vid hovet varit kungens älskarinna. Det sägs att friherren förvisades från sängkammaren och fick tillbringa natten i en bäddsoffa i brukskontorsflygeln!

När **”järnbruksdöden”** drog fram över landet under senare hälften av 1800-talet gick Braås-Böksholms-företaget in för verksamheter som byggde på godsets stora skogstillgångar. Företaget och herrgården köptes så småningom upp av **Klippan-koncernen**, som efter andra världskriget lät renovera herrgården till tjänstebostad åt chefen för **Böksholms skogsförvaltning**. Huset hade då stått obebott i nästan 50 år. 1973 såldes herrgården av för privat boende.

Böksholms herrgård, troligen från 1800-talet, är den grå stenbyggnad som ligger i trevägskorsningen i Böksholm.

Braås herrgård i nyklassicistisk stil med sina rosafärgade stenbyggnader är från 1700-talet. Entrédörrens placering på gaveln gör huvudbyggnaden unik.

Lidboholms herrgård har ett mycket vackert läge på en udde i sjön Örken. Den vitputsade mangårdsbyggnaden är uppförd i början av 1800-talet.

Drettinge herrgård med sin brungula träfasad uppfördes i slutet av 1700-talet men fick sitt nuvarande utseende på 1820-talet. Bakom mangårdsbyggnaden ligger Drettingesjön.

Klavreströms herrgård från 1833 i nyklassicistisk stil ligger vackert inbäddad i grönska invid Mörrumsån. Stenfasaden har en brun och gul färgkombination.

11. Lidboholms herrgård, som under medeltiden kallades Lidhult och var huvudgård i byn med samma namn, ligger vackert på en udde i sjön Örken. Den har också från och till kallats **Ön**, p g a utsikten från kullen över sjön.

Adelssläkter som **Trolle, Sparre, Örnecrantz** och **Cederschöld** finns i ägarlängderna.

Det sägs också att **riddaren Magnus Sture** bodde här.

Corps-de-logiet, som uppfördes alldeles i början av 1800-talet, vilar förmodligen på källarvalv med anor från medeltiden. Den vita huvudbyggnaden med sitt glaserade tegeltak syns bäst från sydändan av sjön.

Ett nytt säteri grundades i byn Lidhult 1630 av riksrådet **Per Eriksson Sparre** och gavs det mera ståndsmässiga namnet **Lidboholm**. Han förlänades 1647 med friherrskapet Kronoberg för sina insatser som president vid bl a Göta hovrätt i Jönköping. Det var också han som såg till att Sjöås kyrka fick en ny predikstol försedd med Per Sparres initialer, Du kan se den i **Sjöås medeltida kyrka**.

Det var den ofrälse majoren och Kosta-glasbruksägaren, **J R Angerstein** som 1795 kom att köpa Lidboholm, trots att det egentligen först 15 år senare var tillåtet för ofrälse att köpa säterier. Det var också han som, troligen 1807, lät uppföra det nuvarande corps-de-logiet.

En finsk adelsman och överstelöjtnant vid Kronobergs regemente, **C R von Heineman** ägde Lidboholm vid 1800-talets mitt. Hans dotter Eva, änka efter friherre **Erik Sparre**, sålde 1899 en rejält nergången gård till en driftig lanthandlare från Ramkvilla, **K G Nilsson**, farfadern till familjen Varde som idag äger Lidboholm.

K G Nilsson rustade upp gården, utvecklade **sågverket** och anlade ett **elverk**, det sistnämnda gav även elektricitet till herrgården, 1917. **Corps-de-logiet** renoverades 1914, huset fick då det glaserade tegeltak som än idag ser alldeles nytt ut.

Den mest spännande ägaren till Lidboholm är nog väpnaren **Peder Ryning**, eller ”Rydingen” som han mest kallades. Han var också fogde på **Borgholms slott** på 1430-talet och dog först 1458. Man vet också att han hade goda relationer med **Vadstena kloster** där hans bror verkade och hans hustru och en son begravdes 1430.

Historien om Rydingen är egentligen en **skröna** som skapades först på 1800-talet. Det finns inga som helst belägg för att den som åsyftas skulle vara Peder Ryning. Det sägs att denne man var en oinskränkt **härskare** över andras liv och egendom, om hans vilda framfart på sitt gods med dryckesgillen utan motstycke, hans urskillningslösa aptit på kvinnor talades det allmänt om i bygden. Den som trotsade honom och inte gjorde som han sade blev hängd i en galje på en ö utanför gården, än idag kallas denna ö **”Galjön”**.

Då folket en gång gjorde uppror och hotade storma borgen, lär han enligt skrönan svurit bort sin själ till **”Den Onde”**, mot villkor att han fick hjälp. Det fick han också men när ”hin håle” kom för att få ersättning för hjälpen blev ”Rydingen” rädd och förskansade sig ute på en liten ö som än idag kallas **”Husholmen”**. Här byggdes en stenkällare med **järndörr** och en **pålbros** anlades från fastlandet. Fastän bron bevakades dag och natt kom ”Den ”Onde” en natt och tog ”Rydingen”. Vid lågt vattenstånd kan man faktiskt se den gamla pålningen ute i sjön

och vid grävningar har man också funnit rester av ”källaren”.

Troligt är det att Peder Ryning och hans släkt har bidragit till byggandet av **Sjöås medeltida kyrka**.

Sången berättar att en senare ägare till Lidboholm skänkte **järndörren** till den medeltida kyrkan, där den sitter mellan själva kyrkan och sakristian.

12. Drettinge herrgård. Den vackra herrgården Du ser från väg 23 lät ryttmästaren **Adolf Fredrik Rappe** uppföra i slutet av 1700-talet, den fick sitt nuvarande utseende på 1820-talet. Bakom huvudbyggnaden ligger **Drettingesjön**, som på 1800-talet genom en sjösjänkning kom att bli en av Sveriges två största fiskdammar med inplanterad fisk. Den andra dammen var sjön **Dellingen**, även den delvis på Drettinges marker.

Gården, som har anor från 1300-talet har bl a ägts av riksdrotsen **Bo Jonsson Grip**, riksmarsken **Sten Bengtsson Bielke**, **Vadstena kloster** (systrarna i klostret lär ha förvaltat gården genom jordbruk och då med ett särskilt intresse för trädgårds-skötsel och hästuppfödning!) samt **Gustav Vasa** som införlivade gården med sitt ”arv och eget”.

Drettinge överläts 1571 till riksrådet **Hans Kyle**, vars släkt ägde gården i ca 100 år. Hans sonson, landshövdingen **Hans Kyle d.y.** gjorde Drettinge till **säteri** 1626. Han var gift tre gånger. Första frun, **Vendela Skytte** (dotter till riksrådet Johan Skytte) var känd för sin skönhet och lärdom och lär av **Stiernhielm** kallats för ”sitt köns och sitt århundrades underverk”!

1671 köpte hovintendenten och **drottning Kristinas** före detta skräddare **Johan**

Holm, av drottningen adlad till **Leijoncrona**, Drettinge. Varken han eller de blivande dödsbodelägarna bodde på Drettinge de kommande 99 åren, i stället arrenderades gården ut under olika perioder, bl a till medlemmar av släkten **Gyllenstedt**.

Sedan 1770 är gården i släkten **Rappes** ägo. Det var dåvarande officeren vid Kronobergs regemente och senare generalmajoren **Carl Rappe** som gifte sig med en dotter på Drettinge och köpte gården, som han dessförinnan arrenderat i 23 år. Efterhand köpte Carl in en mängd gårdar runt om i Småland, till slut lär han ha varit ägare till 20 000 hektar! På 1750-talet satte Carl Rappe igång med en omfattande **salpeterstillverkning**, som på den här tiden användes vid glas- och krutstillverkning. Både **krigsmakten** och det nystartade Kosta glasbruk tillhörde kunderna.

1874 övertog sonsonen **Adolf Fredrik Adolfsson Rappe** gården.

Carl Rappe hade då blivit landshövding i Kalmar län och köpt godset Strömserum där han bosatte sig. Adolf Fredrik var en kunnig jord- och skogsbrukare och känd för sin omtanke om gårdens folk.

Skådespelaren **Max von Sydows** mamma, **Greta Rappe**, föddes på Drettinge gård 1892, som den yngsta av sju syskon. Modern, **Anna Rappe**, dog strax efter Gretas födelse. Det blev nu bekymmersamt för fadern, Adolf F.A. Rappe. System **Märta** blev den av syskonen som fick ta hand om småsyskonen och vårdinneskapet på Drettinge tills dess att hon vid 28 års ålder gifte sig. Sönerna **Erik** och **Gösta**

ärvde efter faderns död 1920 gårdarna **Drettinge** och **Mörkaskog**.

Gårdens totala areal är idag 1700 hektar, mest skog. Förutom skogen har man satsat på köttdjursuppfödning. Gården liksom trägolvsföretaget **Mörkaskogs golv**, ägs idag av Adolf Fredrik Rappe.

13. Klavreströms herrgård ligger vackert vid Änghultasjöns övergång i Mörrumsån. Bruket grundades 1736 av ryttmästaren **Jonston von Krakeborn** och jägmästaren **Lars Johan Silfversparre**, på det gamla säteriet **Enghults** marker. 1758 fick järnbruket gemensam ägare med Sävsjöströms och Flerohopps bruk. Ägare till samtliga tre bruk blev amiralitetsfiskalen **Mattias Brock**. Nästa generation skingrade dock de tre bruken och Klavreström blev bolagsägt.

En ny epok inleddes när bergsrådet **Johan Lorentz Aschan** i Lessebo köpte bruket 1811. Det var också han som lät uppföra den nuvarande herrgårdsbyggnaden för sin sons räkning, löjtnanten **J L Aschan**. 1833 flyttade löjtnanten in i det nyklassicistiska huset som byggts av ”eget folk och material”.

Det började inte så lyckligt för den unge nyinflyttade löjtnanten. För att höja sjön och förbättra brukets tillgång på vattenkraft hade man huggit bort skogen vid sjöstränderna. Den unga hustrun, en **amiralsdotter**, stod inte ut med utsikten över ”stubbfällan”, tog avsked med repliken ”fy f-n, här bor jag inte”, packade sina väskor och for iväg. Med hustru nummer två hade Aschan mer tur, hon skänkte honom nio barn, som på äldre dagar skildrade sin lyckliga och harmoniska uppväxt på bruket i papper

som ännu finns kvar. År 1856 bytte Aschan sitt Klavreström mot **Vartorp** i Söraby, norr om Rottne. 1860 blev 16-rumshuset ungkarlsbostad åt greve **Albert Stenbock**, som här fick gott om plats att odla sina tre stora intressen – jakten, svarvstolen och kvinnorna! Bruket sköttes av förvaltaren från den gamla mangårdsbyggnaden på andra sidan ån, idag vandrarhuset.

Under 1870-80-talen blåste det snåla vindar kring de småländska järnbruken och många bruk lades ner. När kapten **Johan Melcher Ekströmer** köpte bruket på 1890-talet stundade bättre tider på g och a rätta satsningar, bl a byggandet av **järnvägen** Växjö-Klavreström. Han ägde även **Fågelfors** och Klavreströms stora skogstillgångar kunde därför säkra råvarutillgången för träindustrin där. Hans son, juristen **Ivar Ekströmer** tog över bruket 1908 och 1911 blev han chef för det nybildade ekströmerska familjebolaget **AB Klafreströms bruk** som bestod till 1961. Under Ivar Ekströmers tid, 50 år, utvecklades Klavreström som **bruksort**. Bruket blev en **modern industri** med spisar, kaminer och gjutna värme-pannor som specialitet.

Det berättas att Ivar Ekströmer med **hustru Eva** satte en mycket personlig prägel på herrgården, rummen fylldes av musik och glada skratt och under årens lopp utvecklades ett rikt kulturliv. Här ordnades också **kurser** i sömnad, vävning, växtfärgning och matlagning. Fru Eva ordnade också mottagning för de skador som gjutare och verkstadsfolk kunde råka ut för, hon plåstrade personligen om de skadade.

1961 delades bolaget i ett skogsbolag som **Klippans finpappersbruk** köpte,

och en industridel, som familjen behöll fram till 1970 då den såldes till **Wasoverken**. Kvar i familjens ägo blev det som en gång var **Enghults säteri** med 600 tunnland mark. Här lät siste brukspatronen, som också var barnfödd på bruket, **Carl Johan Ekströmer** uppföra en ny mangårdsbyggnad i karolinsk stil och som påminde om det gamla säterihuset.

Herrgården är idag i privat ägo. **Brukskontoret** inrymmer sedan 1981 ett trevligt vandrarhus. I källaren finns ett kafé. Den gamla **portvaksstugan** hyser numera fyrbenta vakter! I de gamla **brukslokalerna** har man fiskodling och ädel-fisk finns inplanterad i dammen mellan bruket och herrgården. Ett **järnbruksmuseum** finns inrymt i det gamla bruksmagasinet. Här kan Du se smakprov på brukets tillverkning genom århundradena och i ord och bild få en föreställning om livet på bruksorten under dess glansdagar.

Arbetsbostäderna på bruksgatan är idag privatägda. De gamla **brukslängorna** har snygats till och hyrs ut till privata företag.

SÖDRA TUREN

14. Åry herrgård. Första gången Åryd nämns är 1476, då riksrådet **Arvid Birgersson Trolle** bytte till sig ”Årydh”. Omkring 1580 blev egendomen **säteri**, som kom att ägas av medlemmar av släkten **Rosenqvist** ägo i över hundra år.

Åry gamla bruksområde ligger vackert vid ån. 1644 grundade **Nils Jönsson Rosenqvist** tillsammans med den holländske bruksherren **Arnold de Rees** på Huseby ett **järnbruk** här. Järn utvanns

främst ur sjömalms som hämtades upp från sjöarna runt omkring.

Olof Lundblad köpte bruket 1739. Olof var son till en brukspatron från Hedemora och det då förfallna bruket fick under hans tid ett kraftigt uppsving. Sex år efter köpet gifte sig Olof, som då var 56 år gammal, med den 18-åriga **Hedvig Sofia Netherwood** från Växjö Östregård. Paret fick 14 barn! När brukspatronen dog, 78 år gammal, var det äldsta barnet 21 år och det yngsta bara några månader.

Hedvig Sofias släkt, som kom från Skottland, ägde gårdar i västra länsdelen. Dessa hade förlänats hennes farfars farfar, som var hovmästare hos **Karl IX:s** ”oäkta” son, riksamiralen **Carl Carlsson Gyllenhielm**, Huseby Bruks grundare. Hennes far hade av sin svärfar **Johan Wijkman** ärvt bl a Växjö Östregård.

När **Hedvig Sofia** kom till Åryd var det en för henne välbekant miljö; hennes morfar, Johan Wijkman, hade ägt bruket tidigare. En äldre syster hade fötts där. Ett mödosamt liv med alla barnen och ett stort hushåll mötte henne. **Herrgårdsbyggnaden**, som på den tiden låg närmare den nuvarande Masugnsvägen, hade bara sju rum och kök men därtill kom inte mindre än sex **flygelbyggnader** där det fanns kontor, drängstugor, bryggshus och bodar för olika hushåll. Några av de nuvarande husen som ligger här vid **Masugnsvägen** lär ha ingått i den gamla herrgårdsbebyggelsen och flyttats när den nya herrgården byggdes 1829.

Efter maken Olofs död 1767 skötte hon i 25 år bruket och de många underlydande egendomarna med hjälp av **inspektorer** och sina söner, allt eftersom de växte upp.

Åry herrgård i Åryd stod färdig 1829 och byggd i nyklassicistisk stil. Fasaden är gul puts.

Därefter sålde Hedvig Sofia bruket 1792 med all lösegendom till en av sönerna på villkor att få bo kvar så länge hon levde. Det blev inte länge, hon dog 20 månader senare.

Tillsammans med 4 av de 14 barnen fick bruksparet sitt vilorum under en järnhäll som vid den tiden låg inne i **Hemmesjö medeltida kyrka**. Idag ligger hällen väl synlig i marken intill den östra korväggen, några meter från kyrkgrinden. Olof dog 1767 och Hedvig Sofia 1793.

1811 köpte överste **Gustaf Adolf Neüendorf af Chapman**, styvson till den kände skeppsbyggnadskonstruktören F.H. af Chapman i Karlskrona, Åry bruk. Vidare har medlemmar av släkterna **Stiernblad** och **Silfversparre** varit dess ägare. 1823 såldes bruket till bergsrådet **Johan Lorentz Aschan** på Lessebo Bruk.

Den sista **masugnsblåsningen** (tackjärnsframställningen) i Åryd ägde rum 1876 medan stångjärnsframställningen pågick ytterligare några år. I stället började man satsa på **träindustri**: sågverk, träullsfabrik mm. Ett **glasbruk** var i drift 1912-21 som bara gjorde enklast tänkbara pressglas, skokrämsburkar mm.

Området förföll därefter men under 1990-talet restaurerades bl a **masugnen**, **rostugnen**, **tackjärnsboden**, **manufakturboden** (idag hembygdssstuga) och senast den nya stensatta **vattenvägen** och det stora **vattenhjulet**. Högst upp i masugnen finns en modell hur bruksområdet en gång såg ut. Sommartid finns här ett **kafé** och det arrangeras trevliga konserter.

Bakom häcken skymtar **Åry herrgård** och flygelbyggnaden fram. Corps-de-logiet stod färdigt 1829 och byggdes till bruksägarens äldsta dotter. Bygget gick långsamt för fadern (påbörjat 1825, det gamla huset från 1770 lät han riva), bergsrådet **Johan L. Aschan**. Han gillade inte dotterns val av fästman, en greve **Mörner**, son till landshövding Mörner i Växjö. När hon slog upp förlovningen och i stället förlovade sig med en greve **Cederström** gick bygget desto snabbare! Herrgårdens yttre är densamma idag som 1829, med undantag av balkongerna som tillkommit senare. Interiört gjordes en genomgripande renovering på 1920-talet.

Sedan 1971 har herrgården ägts av den numera (2005) bortgångne 101-årige hedersdoktor och hedersledamoten i Sveriges författarförbund, **Bengt Hjelmqvist**, mannen bakom skapandet av det svenska folkbiblioteket. Han var också mannen bakom texterna till flera av **Edvard Perssons** bejublade solist- och konsertverksamheter, samt filmer. **Flygelbyggnaden**, som tillkom 1831, har varit brukskontor.

Hösten 2004 skänkte Hjelmqvist hela **bruksarkivet**, som omfattar åren 1750-1890 och är bland de äldsta i länet, till Växjö universitet (där finns också Husebys och Klavreströms bruksarkiv tillgängliga för allmänheten).

Herrgården ägs idag av Bengt Hjelmqvists två söner, Jan Anders och Nils Fredrik Hjelmqvist. Herrgården är byggnadsminnesförklarad.

Masugnen vid Åry bruk restaurerades under 1900-talet. Högst upp finns en modell över hur bruksområdet en gång såg ut. I bakgrunden skymtar den gamla, numera nyrenoverade rostugnen fram.

Det stora vattenhjulet samt den stensatta vattenvägen är också nyligen restaurerade. Vattenhjulet drev en blåsmaskin som alstrade blästerluft till masugnen.

15. Lidhems herrgård, ligger vackert vid Lidhemssjön, en rik fågelsjö. Gården ligger granne med Lidhems golfbana. En lång vacker ekallé, anlagd på 1790-talet leder fram till herrgården, som är privatägd.

Lidhem var sätesgård redan under senmedeltiden, men byn där gården låg hette då Lina. I början av Dackefejden 1542 plundrades gården av **Nils Dackes** folk och ägaren tvingades betala brandskatt för att gården inte skulle bli nedbränd. Kort därefter upphörde den att vara sätesgård. Först 1655 skapades ett nytt **säteri** av lågadeln **Jöns Rosenbjelke** och började kallas Lidhem. Så småningom lades hela den stora byn under säteriet.

Under 1700-talet ägdes Lidhem av medlemmar av släkterna **Boije af Gennäs** och **Silfversparre**.

Nuvarande huvudbyggnad är uppförd 1798 av landshövdingen **Salomon Christoffer von Köhlers**. 1830 köpte brukspatron **Barchaeus** på Orrefors gården och genom dottern, gift **Taube af Odencat**, var den i Taube-släktens ägo fram till 1917, då medlemmar av släkten **Leijonhufvud** köpte Lidhem och än idag är dess ägare.

Huvudbyggnaden, som är byggnadsminnesförklarad, ser från gårdssidan ut som en **nyklassicistisk byggnad** men från trädgårdssidan (sjösidan) som en typisk 1700-tals byggnad. Framsidan fick på 1840-talet en tillbyggd gavelprydd frontespis med tre, numera två fönster och ett listverk med antik prägel. Flyglarna är från 1860-talet. I anslutning till huvudbyggnaden ligger bl a

arbetarbostäder, ekonomibyggnader och gårdssmedja.

Lite historia kring ett herrgårds-dass.

Gårdsdasset på Lidhem (ej synligt och tillgängligt för besök) är en vacker åttakantig byggnad med toppigt tak och diskret snickarglädje som ligger mellan vagnslidret och den gamla kuskbostaden. Det har med hjälp av **byggnadsvårds-smedel** återställts av gårdens ägare. Invändigt är dasset delat i två halvor med vägg emellan. Den ena sidan var för kvinnofolket och den andra för mansfolket, fem hål finns det på vardera stället. Ju större hushållen var desto större dass. På dass gick man gärna i sällskap; barnen med de vuxna när mörkret fallit, dottern tillsammans med sin mor för förtroliga samtal om äktenskapliga framtida förpliktelser. De unga pojkar fick av karlarna lära sig det mesta dessa visste om det motsatta könet!

På de stora herrgårdarna var välsköta dass lika viktiga som djurhusen och ekonomibyggnader. Att sköta sin hygien var viktigt, magsjuka mjölkerskor och ladugårdsarbetare kunde annars sprida smitta till både djur och människor på gården. De stora gårdarna hade ofta flera dass i en **hierarkisk skala**: herrskap hade sitt, rättare och förmän hade sina, jordbruksarbetare och ladugårdsfolk sina.

När vattentoaletterna kom revs torrdassen snabbt, framför allt i de högre ståndsmiljöerna. En liten fin kulturminnespärla finns alltså renoverad och bevarad här på Lidhem.

Lidhems herrgård är en blandning av två stilarter; från baksidan/ sjösidan typiskt 1700-tal, från framsidan nyklassicism från 1840-talet. Fasaden är vit puts. Bakom herrgården ligger den fågelrika Lidhemssjön.

Jätsbergs ljusblå herrgårdsbyggnad i trä har sitt ursprung i 1600-talet men byggts till i omgångar under 1700- och 1800-talen. Herrgården byggnadsminnesförklarades år 2000.

Många herrgårdar hade ett eget brännvinsbränneri, här ett vackert exemplar på Jätsbergs herrgård.

Osaby herrgård ligger i ett vackert naturreservat med ängar och beteshagar och Osabysjön strax bakom huset. Corps-de-logiet som uppfördes 1850 har en gul träfasad.

Stjernviks herrgårdsbyggnad med sin gula träfasad uppfördes under 1600- och 1700-talen. "Flygeln" som skymtar fram är från mitten av 1600-talet, där bor idag nuvarande ägarfamilj till gården.

16. Jätsbergs herrgård, en av de äldsta herrgårdsbyggnaderna i länet, blev år 2000 förklarad som byggnadsminne. Den stora blå **herrgårdsbyggnaden** i trä har byggts till i omgångar, flyglarna vid 1800-talets början, men grund och första våning har sitt ursprung från mitten av 1600-talet. Till vänster om corps-de-logiet ligger ett vitt stenhus. Det är det gamla **brännvins-bränneriet** som senare blev **mejeri**, från 1842.

På området ligger också det stora röda **spannmålmagasinet**, den röda **rättare- och arbetarbostaden**, längre bort vid grusvägen ligger den gråblå **inspektors-bostaden** från 1700-talet samt ett pampigt gammalt stenhus, det är det gamla **spannmålmagasinet** från mitten av 1800-talet.

Jätsberg

Gårdarna i Jät ägdes under medeltiden av rikets stormän. Bl a ägde rikets drots, **Nils Turesson (Bielke)**, ett stort godscomplex. Gården hette **Jätsholm** och låg på en liten ö i sjön Åsnen, numera kallad **Brandsholmen** eller Bramsholme, smärre lämningar finns kvar än i dag. Se vägskyltning mot **Burtorpet 4 km**. Strax norr därom, där den nuvarande mangårdsbyggnaden ligger, låg två frälsegårdar som hette **Berget**.

Sätesgården på holmen övergavs tidigt, före medeltidens slut. Medlemmar av **Bielkeätten** ägde det stora godscomplexet i Jät ännu i slutet av 1500-talet då det konfiskerades av **hertig Karl** (Karl IX). Ägaren, riksrådet **Klas Bielke**, hade nämligen satsat på hertigens motståndare, **kung Sigismund** i den blodiga maktkampen om Sveriges krona. Förvisningsbrevet till Klas Bielke gav raka besked: ”Vet det Klas Bielke, att Vi vela hava dig på så sätt benådad att du, så snart du bekommit detta Vårt brev, sätter dig

med hustru och barn på ett skepp och begiver dig till **påven** i Rom, fan i helvetet eller konung Sigismund i Polen, vilket dig behagar. Finna vi dig efter den tiden inom Våra och Rikets gränser skall du den gången löpa huvudlös dädan. Rätta dig därefter och packa dig ut!”

Klas Bielke togs emellertid till nåder och fick tillbaka godset men sålde hela godsinnehavet till generalguvernören **Anders Eriksson Hästehufvud** på Bjurum i Västergötland.

De båda gårdarna Berget hade under tidig medeltid ägts av medlemmar av släkten **Trolle**, genom giftemål gick gårdarna till medlemmar av släkten **Sparre** och senare till landshövding **Johan Uggla**, 1664. Han kallade stället för **Jätsberg** och byggde ut det till **säteri**, från denna tid är också, som tidigare nämnts, huvudbyggnadens äldsta delar.

Medlemmar av adelssläktorna **Gyllenkrok** och **Rappe** har också varit ägare till gården.

Familjen **Lysén** gjorde gården känd för sin svinuppfödning på 1940-talet. Idag drivs gården som ett modernt jord- och skogsbruk (arealen är 1500 hektar) av dess ägare, Vilhelm Terling. Det var förresten hans mormors farfar, **Adolf Fredrik Rappe**, som 1855 kom åkande med häst och vagn och köpte gården - kontant!

17. Osaby herrgård, inbäddat i frodig grönska i ett mjukt och vackert landskap med färbetad ängsmark, har anor från tidig medeltid. Men att människor har levt här för minst 2000 år sedan visar de fornminnesfynd som gjorts, uthuggna skålgropar finns på flera block och hållar

inom odlingsmarken.

1964 skänktes Osaby av dåvarande ägarna, systrarna **Törne**, till **Svenska naturskyddsföreningen** med förbehållet att gården skulle drivas i en anda av vilt- och naturvård. 1995 bildades föreningen **Smålands Natur** som idag ansvarar för skötseln av Osaby. Sedan 1994 är nästan hälften av gården **naturreservat**. Jordbruket är ekologiskt. Broschyr finns med karta över ströv- och kulturområden i de vackra omgivningarna.

Lägg märke till den vackra gamla lönnallén som leder fram till herrgården! Nuvarande huvudbyggnad uppfördes 1850 efter ritning av dåvarande ägaren, generalen **Erland Hederstierna**. **Orangeriet**, en pärla troligen från tidigt 1800-tal, har återställts och fått ett byggnadsvårdspris 2006. En genomgripande renovering av huvudbyggnaden genomfördes i mitten av 1930-talet. Det är populärt att **hyra Osaby** för fester, bröllop, julbord, konferenser mm, här finns också övernattningsmöjligheter i STF:s regi. Osaby bjuder också på **naturupplevelser** i form av bad, fiske, guidade vandringar i naturreservatet samt en örtagård. Även en **silversmedja** finns på gården som har öppet vid förfrågan.

Till höger om allén ligger den gamla **arbetarbostaden**, där 2-3 familjer bodde, bland annat kusken. På taket hänger fortfarande vällingklockan. Det lilla röda huset där bakom var **jägarbostaden**.

Osaby nämns 1403 då godset togs i pant av riddaren **Erland Knutsson** på Vederslöv. Kring år 1500 finns Våpnaren **Gudmund Grönlöv** i ägarlängden. Ett grönt löv finns i hans adliga **skölde-**

märke, kanske var han en naturälskare som låtit den frodiga grönskan kring Osaby inspirera honom till valet av adelsmärke!

Men det finns också mörka inslag i Osabys historia och de människor som styrt och ställt på gården. 1542 plundrade och brände bondeledaren **Nils Dacke** gården, dyrbarheter i form av smycken och andra silverföremål hittades i en **skattgömma** hos Dackes vänner borta i Högsby socken i Kalmar län. Dessa kunde återställas till f d gårdsägarinnan, **Sestrid Gudmundsdotter**, vars dotter var gift med den förste Ulfsaxen på Osaby, ryttmästaren **Lindorm Ulfsax**, som sedermera stupade vid Axtorna 1565 under Nordiska sjuårskriget. Med något avbrott hade medlemmar av släkten **Ulfsax** gården i sin ägo 1560-1720.

Vilt leverne och ond bråd död i kretsen kring Ulfsaxarna finns att läsa om i domböckerna. Den mest beryktade är **Lindorm Ulfsax**, eller ”junkern Lindorm” som han oftast kallades, som var Osabys herre under tidigt 1600-tal. Han var äldst av fyra syskon. Med en mor anklagad för mord och senare avrättad för förräderi, fadern död i **landsflykt**, morfadern en hårdför fogde med mycket blod på händerna, en farmor som var beryktad **trollkona** (”Fru Kerstin” eller Kristina som hon hette, anklagades av **Johan III** för att genom sin trolldom haft livet av en av hans utomäktenskapliga döttrar, men friades då 12 stycken adelsdamer gick i god för henne!) och en farfar, ryttmästare L. Ulfsax, kung Johan III:s bäste ryttare men med ett rykte som förtegs, kan man kanske milt uttryckt påstå att den här blandningen av arv och miljö inte gav de bästa förutsättningarna för ett bra liv för Junker och hans tre syskon. Alla fyra var minderåriga när familjen splittrades.

Kanske är det ”Junkerns” själ som inte får ro – det händer än i dag märkliga saker i herrgården!

Junkern stod flera gånger inför häradsrätten (”en oärlig man och skälm”), för hot, ärekränkning, våld och mord. Han avrättades för anstiftan till mord 1638. Lindorms sista bön var att bli lagd i vigd jord och inte grävas ner på galgbacken bland vanliga ofrälse brottslingar. Han jordades i **Ulf saxarnas grav** i Växjö domkyrka (en bror till Sestrid var dekan vid Växjö domkapitel, en möjlig förklaring till **gravkoret**, som ligger längst österut i södra sidoskeppet) .

En av hans söner, **Anders Ulf sax**, gick också en bråd död till mötes 1631, när han blev ihjälstucken vid ett krogslagsmål i Växjö.

Ett par decennier senare inrättade **Per Ulf sax** ett nytt gravkor i **Tofta lilla församlingskyrka** vid Osaby, på vägen mot Kalvsvik. Osabyättens gravkor i domkyrkan var vanvårdad så Per Ulf sax begärde att den skulle avhysas för framtida bruk. Idag finns endast rester av Tofta-kyrkans stengrund kvar. Ett **kors** syns tydligt från vägen och en **fornminnes-skylt** visar till platsen.

18. Stjernviks herrgård, Tävelsås

Den gula säteribyggnaden och rättarbostaden ligger vackert vid Tävelsåssjön, precis vid avtagsvägen mot Ingelstad. Här fanns en bosättning redan på **bronsåldern** men första gången gårdar i Tävelsås nämns år 1337.

Under 1400-talet ägdes flera gårdar i byn av den mäktiga **Trolleätten** på Bergkvara.

Genom arv kom de att ägas av medlemmar av släkten **Sparre**.

Bottenvåningen på det vackra huset Du ser idag kom troligen till 1665, då överste-löjtnanten **Matias Stackelberg** ägde gården och gjorde den till **säteri**. Övervåningen byggdes på senare, under generalen **Salomon Hederstiernas** tid, i slutet på 1700-talet. Säteriet fick då sitt namn, Stjernvik efter generalen! Andra ägare till säteriet har bl a varit medlemmar av släkterna **Reenstierna** och **Lagerstierna**. Idag har gården sin 29:e ägare sedan 1300-talet!

Här har tragedier utspelats och tystats ner. Det lär finnas en **blodfläck** under en matta som minner om ett deltagande i 1788 års sammansvärjning mot **Gustav III**. Här satt nämligen **von Otter**, sväger till gamle Hederstierna, i husarrest för sitt deltagande i det som kallades för **Anjalaförbundet**, sammansvärjningen mot Gustav III i svensk-ryska kriget. Kanske satt von Otter i den lilla fängelsehålan som låg i källaren i husets norra utbyggnad? Kanske är det han som ”går igen” i huset?!

Vägen från Växjö mot Blekinge gick på 1500-talet tvärs över gårdsplanen. Säkert fanns det en grind att öppna, för **”grindslantar”** från denna tid har hittats vid en gammal grindstolpe. På den tiden fanns det dessutom ytterligare två flygelbyggnader som nu är borta. De vackra röda byggnaderna till vänster om rättarbostaden tjänade som **mejeri** (här bodde mejerskan) och **fåhus**. Vägen mellan Osaby och Stjernvik kallades på Hederstiernas tid för **”Kalasvägen”**. Salomon hade nämligen en bror som bodde på **Osaby herrgård**. Dessa bröder for med hästskjuts för att hälsa på varandra och dricka punsch

på verandan. På hemvägen blev de trötta och somnade! Som tur var hade hästen ingen svårighet att hitta hem med sin husbonde!
Gården är i privat ägo.

19. Bergkvara herrgård. Kronobergs läns största herresäte är välbekant i den svenska historien. Namnet **Bergkvara** är bildat av orden **berk** (björk) och **vara** (fornsvenska för strand), efter den ”björkstrand” som fanns vid strandlinjen och som fick ge den dåvarande byn dess namn. På 1300-talet härskade här i byn Bergkvara den s k **Bergkvarasläkten**, med en sjuuddig stjärna i sin vapenbild. **Birger Knutsson Trolle** är dess förste mera framträdande gestalt.

Genom en serie äktenskap och gynnsamma arv skapades möjligheter till ett av de största privata **godskomplex** i Sveriges historia. Politiskt som ekonomiskt hade godset under **Trolle-ätten** en betydande makt. Godset var som störst i slutet av 1400-talet med 1000 gårdar i Sverige och 500 i Danmark, inräknat Skåne som då var dansk mark.

Det var **Arvid Trolle** som på 1470-talet byggde **Bergkvara slott**, idag ruin. Han kom, genom minst 130 stora gårdsförvärv och flera ekonomiskt gynnsamma giftermål, att bli en av de rikaste och mest inflytelserika männen i Norden. Gå promenaden längs sjön så kommer Du fram till ruinen. Visa hänsyn! Du är på privat mark!

Namnet Trolle sägs komma från en blodig uppgörelse som Arvids farfar, **Birger Trolle** d.ä. , skulle ha haft med de rika trollen vid Trolleklippa nära Eds herrgård vid Värnamo, där han då bodde. Birger

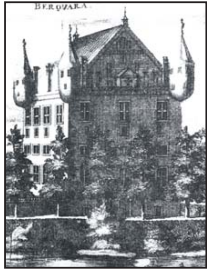
skall då ha lagt beslag på ett praktfullt **dryckeshorn** i silver. Släkten blev mäktig och rik, som ett troll!

Sonsonen **Birger Birgersson Trolle** (d.y.) kom på 1420-talet att ärva hela Bergkvaragodset. När han blev gammal, han var då både riddare och rådsherre, fick han bevittna hur sätesgården Bergkvara stod i lågor under de pågående unionsstriderna.

Sonen **Arvid Trolle** började då (på 1470-talet) bygga en ny, stor, befäst gårdsanläggning av modernaste slag. **Slottet** var sex våningar högt och med fyra hängtorn i vardera hörnen. Då det var strategiskt beläget vid allfarvägen söderut och man i **unionsstridernas Sverige** hade all anledning att vara vaksam, fick slottet tjäna som både **bostad** och **befästning**. Delvis p g a att Arvid Trolle hade stora (475 st) godsintressen i Skåne, dåvarande **Danmark**, hörde han till den unionsvänliga sidan. Detta fick till följd att flera **svåra strider** under 1500-talet utspelades, bl a utanför Bergkvaras murar. Samtidigt slöts överenskommelser med befolkningen på andra sidan Smålandsgränsen att man genom s k **gränsfreder** skulle hålla handelsvägarna öppna.

Arvid Trolle dog i landsflykt hos sonen **Joakim Trolle** på Lillö i Skåne 1505. Han hade inte kunnat hålla sina positioner under striderna några år tidigare, vilket fick till följd att Bergkvara lämnades över till riksföreståndaren, **Sten Sture** d.ä. Godset konfiskerades med andra ord. 1505 återställdes bl a godset till Trollarna. Det blev Arvids äldste son, **Erik Trolle** som nu blev godsherre på Bergkvara.

En allt starkare centralmakt ledd av **Gustav Vasa** ställde hårdare krav på skatter och lydnad. Detta fick till följd att

Bergkvara vid 1600-talets slut enligt ett kopparstick i Suecia Antiqua.

Herrgården idag. Den byggdes 1794 och stenfasaden har en gulvit färg.

Kungasonen Karl Karlsson Gyllenhielm, som vid 1600-talets början fick Bergkvara med underlydande gårdar som friherrskap.

En imponerande del av Bergkvaragodsets oxdragna vagnpark står här på parad framför Öjaby prästgård 1914. Körkarlarna kom från torpen och gårdarna som lydde under Bergkvara. Man kan fundera hur många traktorer som skulle behövas idag för att ersätta 20 oxar!?

Bergkvara idag, från ett fågelperspektiv. Herrgården ligger mitt i bilden, den medeltida borgruinen ligger till höger i bilden. Till vänster från ladugården räknat ligger först det gamla mejeriet, sedan ett litet murat svinhus som senare även fick tjäna som slakthus och tvättstuga. Sist i raden det stora huset som tjänade som bostadshus, bibliotek och samlingslokal för gårdens anställda.

bönderna i gränstrakterna gjorde **uppror** mot både kungen och hans fogdar. En av de största bondeledarna vid dessa uppror var **Nils Dacke**. I juni 1542 kom han tågandes med ett par tusen man mot Berkvara, där en kunglig styrka på minst 500 man förskansat sig. Våldsamma strider utkämpades vid **Örsleds kvarn** vid **Helige å** som ligger i närheten, dock utan att Nils Dacke intog slottet. Slottet försvarades tappert av den havande slottsfrun **Magdalena Gyllenstierna**, i hennes mans, **Ture Trolles** (en av Arvid Trolles yngre söner som nu var godsherre), frånvaro.

Efter makens död 1555 övertog Magdalena Gyllenstierna själv ledningen över godscomplexet med mer än 500 gårdar i Småland och drev det med fast hand. De arvsskiften som gjordes på 1580-talet (paret hade många barn) resulterade i att Bergkvara kom att ägas av dottersonen **Johan Sparre**, som 1587 gav Bergkvara i morgongåva till sin hustru **Margareta Brahe**. Johan Sparres liv ändades dessvärre, på order av **hertig Karl**, 1599 på stupstocken på galgbacken utanför Kalmar, efter att i ett politiskt maktspel ha tagit **Sigismunds** parti och tillskansat sig Kronobergs slott. Bergkvara slott konfiskerades återigen till kronan.

En dotter till Ture Trolle, **Anna Trolle**, var gift med den franske hugenotten och krigsoversten **Charles de Mornay** som fått Kronobergs slott i förläning av **Erik XIV**. Även de Mornay halshöggs (på Stockholms Stortorg 1574) efter en komplott mot **Johan III**, som dessförinnan tillsammans med brodern **Karl** gjort uppror och lyckats avsätta Erik XIV. Anna Trolle överlevde sin make i mer än 45 år. Anna instiftade två stora **fonder** till nytta och glädje för smålänningar som bedrev **universitetsstudier** på kontinenten. Anna Trolle ligger begravd i **Växjö Domkyrka**.

En stenhäll (som ligger nedanför psalmtavlan till vänster) med en inhuggen kvinnogestalt markerar gravplatsen.

Näste ägare till Bergkvara blev **Karl IX:s** utomäktenskaplige son, **Karl Karlsson Gyllenhielm**, året var 1603. Gyllenhielms insatser i det värendeska näringslivet kom att bli anläggandet av **Huseby järnbruk**, 1629. Ungefär samtidigt anlade han på sina domäner i **Trestenshult** och **Midingsbråte** de första **småländska glashyttorna**.

En uppgörelse på 1630-talet mellan Kronan, Gyllenhielm och den avrättade Johan Sparres änka, **Margareta Brahe** gjorde att Bergkvara kom tillbaka till släkten **Sparre**. Under denna period, 1658, **slöts fred** mellan Sverige och Danmark, vilket innebar att bl a Skåne och Blekinge blev svenskt - och därmed upphörde gränsstriderna. Godset behölls i släktens ägo till 1732, då **Beata Märta Sparre**, gift med greve **Klas Bonde**, sålde Bergkvara till friherren **Carl von Otter** för 45000 daler silvermynt.

Slottet förföll efter 1732 (ruinen), då **von Otter** tog bort koppartaket för att finansiera den nya huvudbyggnaden. Tyvärr brann denna ner.

1781 överlät **Carl von Otter** godset till sin sondotters make, greven och senare presidenten för Göta hovrätt, **Arvid Erik Posse**. Han dog 1825 och ligger begravd tillsammans med sin hustru **Katarina Charlotta von Otter** i Bergunda kyrka. Familjen Posse är än idag godsets ägare. Det var Arvid Erik Posse som 1794 lät uppföra det **corps-de-logi** som Du idag ser framför Dig. Den vänstra flygelbyggnaden är uppförd redan 1783, den högra från början av 1800-talet.

Flertalet av tidigare ägare hade drivit godset närmast som en bisyssla vid sidan av en **civil** eller **militär** ämbetsmannakarriär. I och med att greve **Knut Posse** övertog godset 1856 drev han upp, med **modern teknik**, ny **kunskap** och stor energiskhet, godsets odlade areal och avkastning till höjder som aldrig tidigare uppnåts.

På vänster sida vid infarten ligger ett litet vitt hus, det är det 200 år gamla **trädgårdsmästeriet**. Idag tjänar det som gårdskontor.

Till höger om herrgården ligger flera byggnader på rad. Efter ladugården ligger det gamla **mejeriet** (idag butik Mejerskan). Här bedrevs en statlig **mejeriskola**. Gården drev också tre egna mjölk- och ostaffärer i Växjö.

Efter mejeriet ligger ett litet murat hus, det är ett **svinhus** från 1850-talet. Det har också varit slakthus och tvättstuga. Huset har även tjänat som **militärhus** för Röda Stjärnan under krigsåren 1939-1945, kök och matsal var inrymt här. Idag hyrs huset ut som festlokal.

På gården fanns under andra världskriget ett **hästsjukhus** som vårdade hästar från hela Sverige. Som mest fanns här 435 hästar och fyra veterinärer!

Sist i raden ligger ett vitt stort hus som förr tjänade som bostadshus, **bibliotek** och **samlingslokal** för gårdens anställda. Bottenvåningen, som är flera hundra år gammal, hyrs ut som festlokal. De röda äldre trähusen i området är f d **arbetarbostäder** med tillhörande ekonomibyggnader.

Arealen vid sekelskiftet år 1900 var 6000 hektar, idag 3.500 hektar. Här fanns då inte mindre än 1000 nötkreatur och hästar.

Ca 1000 personer bodde vid sekelskiftet i Bergunda socken och flertalet var på något sätt knutna till Bergkvaragodset.

På godset har under Possesläktens tid ett ständigt förnyelsearbete pågått. **Brännvinsbränneriet** byttes mot ett bayerskt bryggeri (nedlagt 1890), man anlade ett av landets första **mejerier**, odlade upp mossmarker och startade landets första **torvströttillverkning** samt införde konstgödsel i jordbruket. Här har också funnits **manufakturverk**, **oljeslageri**, **sågverk**, **stärkelsefabrik** och **kvarn**.

Varje år arrangeras en välbesökt **julmarknad** på Bergkvara Gård.

20. Gransholms herrgård, Öja

Herrgården ligger vackert vid Mörrumsån, här benämnd **Helige å**, i Öja, 4 km söder om Gemla. Den gamla byggnaden från 1812, genomgick under åren 2002-2004 en totalrenovering av ägarparet **Jan-Åke af Trampe** och **Maria Åberg**. Detta par driver här **Gransholms herrgård AB**, ett företag som arbetar med utställningar och försäljning av **antikviteter** samt förmedlar renoveringsarbeten i en kulturhistorisk miljö. Vid renoveringen av det 1000 kvadratmeter stora huset har så mycket som möjligt återställts till dess ursprungliga **gustavianska** miljö.

Men gården har anor ända från medeltiden. Den var ett biskopshemman 1545, drogs senare in till staten av **Gustav Vasa**, skänktes därefter av kung **Johan III** till sin trotjänare **Henrik Matsson (Silverhielm)**, som var löjtnant vid Smålands Ryttare och kämpade och dog i östra Finland 1591. 1593 fick Johan III:s hovjunkare, ståthållaren **Kristoffer Andersson (Grip)** gården i förläning, men bara sex år senare

avrättades han tillsammans med **Johan Sparre** på Bergkvara för en komplott mot hertig Karl under ”Kalmar blodbad”, 1598-1599. Sonen **Anders Gyllengrip** ärvde Gransholm, men efter hans död 1645 ärvde äldsta dottern Gertrud, Gransholm. Hennes man **Johan Persson Ulfsparre** skrevs på gården, som fick **säterirättigheter** 1659.

Gransholm övergick några år i kronans ägo till 1684, då kaptenen i Livgardet, **Johan Sparrin**, sedermera chef för **Norra Sunnerbo kompani**, blev dess ägare och bodde här i åtta år. Under sin långa krigarbana blev Johan Sparrin adlad för sina insatser i de **blodiga slagen** i Skåne och Halland. Sparrin var också med i **Karl XII:s** första fälttåg, men 1704 blev han skjuten till döds i en duell i **Polen**.

Från 1703 och 100 år framåt kom Gransholms gård att ägas av **släkten Cavallius** från gården **Håldala** (Håldala, på latin cava vallis, därav släktnamnet!) i Västra Torsås socken. **Olaus Cavallius** var biskop i Växjö men dog 1708 av en ”bulnad i benet”, efterlämnade maka och barn från tre äktenskap. En dottersons maka, **Maria Kröger**, ärvde gården efter makens död men tvingades sälja Gransholm av ekonomiska skäl. Ägare blev 1802 lanträntmästaren **Peter Adam Bergius**, som på 1790-talet bodde på sitt landeri i utkanten (nuvarande Pastors-expeditionen på Nygatan) av Växjö. Det var Bergius som 1812 lät uppföra det **corps de logi** som nu ligger här och som är en kopia av landeriet i Växjö. Bergius lät också i Gransholm anlägga en **vacker park** och trädgård med promenadvägar, lusthus mm.

Det var med **Peter Adam Bergius** som **industriepoken** i Öja tog sin början.

Gransholms läge vid **Helige å** med dess forsar och fall gav naturliga förutsättningar för en industri där vattenkraften kunde utnyttjas.

Ett **pappersbruk** togs i bruk 1803, **oljeslageri** 1804 och en **såg** 1808. **Kvarn** och en ny **bro** i form av en stensatt dammbyggnad uppfördes också. Även **lantbruket** utvecklades, det dikades ut och odlades upp ny mark.

Pappersbruket brann ner en vinternatt 1806, ett nytt stod färdigt först 1812. 1816 överlät Bergius Gransholms egendom till sonen, majoren **Adam V. Bergi**. Fadern avled 1826 i sitt landeri i Växjö 67 år gammal ”av förkylning”, enligt dödboken. Han ligger begravd på Öja gamla vackra **ödekyrkogård**, någon gravsten blev aldrig uppsatt.

Sonen **Adam V. Bergi** (han lade bort den latinska ändelsen i namnet) utökade verksamheten med en **klädesfabrik**, där tillverkades grövre kläder som t ex militär-uniformer.

Lågkonjunktur och ekonomiska bekymmer gjorde att Adam Bergi var tvungen att låta Gransholm gå under klubban för rampris. Djupt deprimerad och tillbakadragen dog han 1862 i Alvestad.

Nästa ägare (1847) till Gransholm blev två generationer av **familjen Wahlqvist**. Rådmannen och fabrikören **Johan Wahlqvist** ägde redan en klädesfabrik snett emot Domkyrkan i Växjö och såg här möjligheter till expansion för de växande **klädes- och filtleveranserna** till krigsmakten. Det var också J.W. som flyttade hela **pappersbruket** från östra sidan av holmen till den västra samt genomförde en rad förbättringar i den övriga verksamheten. Efter J.W:s död 1856, tog sonen och vice häradshövdingen **Adolf W. Wahlqvist**

Gransholms bruk omkring 1840. Bilden är från ett dåtida kopparstick. Herrgården ligger till vänster och bruksområdet till höger. P A Bergius lät bygga den nya bron i form av en stensatt dammbyggnad.

Herrgården uppfördes 1812 i gustaviansk stil. Fasaden är vit puts. I entréplanet låg kök, förråd och pigornas rum, på mellanvåningen låg salongerna och på översta våningen fanns sovrummen.

över verksamheten. Det var under hans tid som den första **pappersmaskinen** inköptes, 1861. Den fördes hit med 3 par **oxar** och ett tio-tal **hästar** från Karlshamn, 13 mil bort, färden tog 3 veckor. Kapaciteten var 1.000 kg papper per 15 timmar, man arbetade dygnet runt i två 12-timmarsskift.

Av största betydelse för brukets transporter fick **järnvägen Växjö-Alvesta** (och senare 1874, förbindelsen med Kalmar och Karlskrona), som togs i bruk 1865 och som stod i förbindelse med södra stambanan.

Wahlqvist tvingades tragiskt nog lämna Gransholm som gick till exekutiv auktion.

Ny ägare blev 1869 **Johan Lorentz Aschan** från Klavrestöms järnbruk och sonson till industrimagnaten på Lessebo Bruk, bergsrådet **J.L. Aschan**.

Aschan var en mycket intresserad och driftig **industriidkare** och **jordbrukare**. Han var också stor naturvän och jägare och hemmet blev känt som en generös och **gästfri plats** med glada middagar för släkt och vänner. Aschan dog endast 51 år gammal 1891, i en obotlig inre sjukdom och tillsammans med sin maka, som dog året efter, ligger de begravda på **Öja kyrkogård**.

Förmyndare till barnen drev verksamheten vidare med god utveckling men 1901 bildades **Gransholms AB** varvid bruksdriften och den industriella driften skildes från **jordegendomen**, som sedan dess stannat kvar i **släkten Aschan**.

Bruket kom nu att bli känt för tillverkning av **skolmaterial** samt påsar och kuvert, detta blev möjligt efter inköp av företaget vars tillverkning förlades till Gransholm.

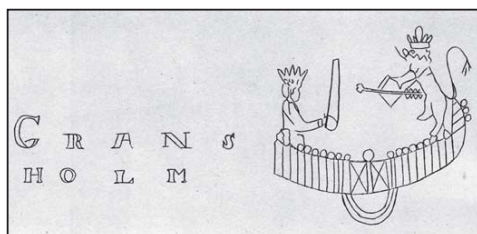
År 1916 sålde familjen Aschan sina aktier i industribolaget till den unge driftige direktören och styrelseledamoten **Arvid W. Myhrman**, som nu blev ägare till bruket. Med Myhrman inleddes **ett nytt tidevarv** i Gransholms historia, för bruket såväl som för hela bygden.

Arvid Myhrman kom, som 28-åring med kameral bakgrund, till bruket 1901- i en för bruket brydsam tid. Med **lust och arbetsglädje** var han i förädlingsfabrikerna om dagarna och på kontoret om nätterna. Hans motto var: ingen ytterligare skuldsättning, de medel som finns måste räcka. Det trägna arbetet gav frukt med ständigt stigande produktionssiffror.

I sin unga hustru **Margareta Wijkström** hade han en osviklig livskamrat. Hon inte bara stödde honom i arbetet utan spred också glans över hemmet och deras fyra barn. Sjuka, fattiga och bekymrade hade i henne en vän som alltid var beredd att trösta och hjälpa.

Brukets **ökande produktion** gjorde att vägen från Gransholm till Gemla station behövde upprustas, vilket också bolaget bekostade helt - och delvis. Myhrman lät också bygga **nya lokaler** för bokbinderi, tryckeri, råvaror, papperslager och reparationsverkstad. Nya **högmoderna förädlingsmaskiner** anskaffades för såväl skrivboks- som kuvertfabriken. Stora kunder var bl a **förlagsfirmorna Åhlén & Åkerlund, Bonniers och Norstedt & Söner**. Under 30 års tid levererades papperet till **tidningen Idun** från detta bruk.

Stor hjärtlighet präglade samarbetet mellan Myhrman och kunderna, likaså fanns det en **ömsesidig tillgivenhet och respekt** mellan honom och de anställda. Ett hundratal arbetare fick både **medaljer** och

Vattenstämpel på Gransholms papper omkring 1810.

Med bruksägaren Arvid Myhrman inleddes på 1920-talet ett helt nytt tidevarv för Gransholm såväl som för hela bygden.

penninggratifikationer för lång och trogen tjänst.

1947, vid 73 års ålder, avled **Arvid Myhrman** efter en tids svår sjukdom, saknad av familj, vänner, kunder och brukets arbetare. Han ligger begravd på den västra delen av **Öja kyrkogård**, omgiven av cypresser, på **gravvården** kan man läsa följande: ”Han älskade arbetet, bruket och sitt folk”.

Den sista ägaren till Gransholms bruk var **Ljungdahls i Nybro** som drev **kuvertfabrik** fram till 1979, då man lade ner verksamheten. Den stora **pappersmaskinen** monterades ner och skickades till Chile, där den kanske fortfarande är i full drift!
Herrgården stod obebodd i många år, tills nuvarande ägare tog den i bruk igen 2002.

Snett emot herrgården, där **pappersbruket** en gång låg, finns idag ett antal företag med olika inriktningar, bl a företaget **Fresh**, prisat och riksbekant för sin personal- och miljöpolitik. De röda tvåvåningshusen utmed bruksgatan var **pappersarbetarnas bostäder** samt ingenjör- och rättarbostaden. En disponentvilla, nuvarande hotell och restaurang ”**Villa Gransholm**”, byggdes 1902.

21. Huseby Bruk är ett av Smålands äldsta och största järnbruk. Det äldsta namnet på Huseby är **Hosaby** (1419), läget vid (h)oset, åns utlopp i sjön Åsnen. Det namnet fanns kvar ända in på 1600-talet då järnbruket anlades, då ändrades namnet till Huseby.

Det var på 1620-talet som **riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm**, utomäktenskaplig son till **Karl IX**, fick Huseby och kringliggande gårdar som

förläning. Här grundade han ett **järnbruk**, baserat på järnmalm i sjöarna runt omkring, skog som gav kol till eldningen och vatten som gav kraft och transport-möjligheter via sjöarna **Salen** och **Åsnen**.

Man tillverkade bl a **kanoner** (Huseby Bruk var under 1600- och till mitten av 1750-talet landets ledande tillverkare av kanoner) **järnkakelugnar** och **sättugnar**, de senare gjordes i tusentals exemplar under drygt 225 år.

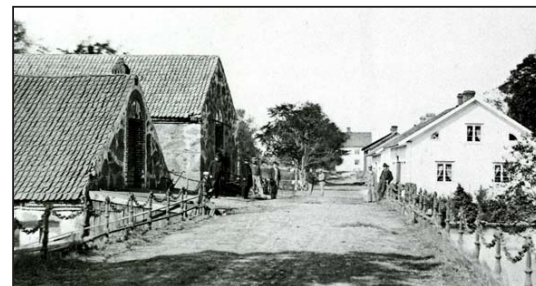
1641 arrenderade Gyllenhielm bort bruket till ett **konsortium** med holländsk bakgrund. Under **Arnold de Rees** ledning började ”holländarnas” dynamiska epok på Huseby, som varade ett par decennier. Förutom Huseby arrenderade han också **järnbruken i Torne, Ålshult, Tegnaby och Åryd**. De Rees utvecklade en stor transportorganisation med **pråmtrafik** på sjön Åsnen och med hästdragna vagnar på den nyanlagda vägen från Grövik ner till Bodekull, den väg som senare kom att kallas ”**Holländarevägen**”. Från Bodekull skeppades kanoner och kulor, stångjärn och järnkakelugnar på de Rees egna fartyg men även på många handelsskepp och holländska örlogsfartyg. Än idag står en **Husebykanon** uppställd vid inloppet till **Mombasa** i nuvarande Tanzania, en gammal holländsk koloni.

Efter att de Rees lämnat Huseby följde en mindre framgångsrik period då ett antal ägare avlöste varandra, bl a hertig **Adolf Johan**, bror till kung **Karl X Gustav**. 1678 hette det att bruket låg ”platt öde och obrukat”.

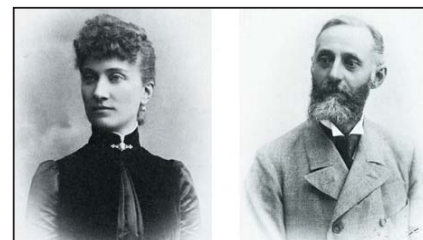
1689 fick de båda bröderna **Peter** och **Paul Rudebeck** på förmånliga villkor arrendera Huseby och bruket var några år senare åter i full gång. Från och med

Huseby herrgård är från 1844, här sedd från Helige Å.
Stenfasaden har en ljusgul nyans.

Bruksgatan 1870.
Såg och kvarn ligger till vänster om bron, handelsboden till höger.

Elisabeth och Joseph Stephens

Florence, Maggie och Mary Stephens. Fotot är taget 1895.

1700-talets mitt blev **produktionen** mer inriktad på bruksvaror som sättugnar, grytor och sågblad.

Den skånske storgodsägaren **Axel Hamilton** blev på 1790-talet ägare till Huseby. Han satsade stort på jord- och skogsbruket och kan sägas var skaparen av det storgods som det sedan förblev till sista ägarinnans, **Florence Stephens**, dagar. Axels söner, **Hugo** och **Malkolm Hamilton**, ärvde Huseby 1813. Förutom Huseby ägde de också Ålshult och Diö järnbruk. I dessa tre bruk gjordes stora investeringar. **Bruksherrgården**, som Du ser idag, stod färdig 1844, den ligger mitt i **bruksmiljön** (som är en kvarleva från Hamiltons tid), omgiven av Helige å's brusande vatten och en vacker park. Man satsade på **ångbåtstrafik** för brukets transporter. Alla dessa satsningar kostade mer än de kunde klara, de blev tvungna att gå ifrån Huseby.

Den sista och mest omskrivna släkten på Huseby är släkten Stephens. **Joseph Stephens** föddes 1841 i Stockholm och var son till den engelske språk- och fornforskaren **Georg Stephens**. Georg S. hade under studier i Stockholm lärt känna prästsonen **Gunnar Olof Hyllén-Cavallius** från Vislanda. Gunnar Olof hade efter en diplomatpost i Brasilien återvänt till sin hembygd och köpte så småningom Sunnavik på andra sidan Skatelövsfjorden, med utblick mot Husebys ägor. Gunnar Olof skulle senare bli **gudfar** till Joseph. Vid tillfället när Huseby skulle säljas, var Joseph i **Indien** och byggde järnvägar, men kontaktades av Gunnar Olof som tyckte att Joseph skulle utnyttja de sjunkande fastighetspriserna och köpa sig en "behändig liten herrgård" i Småland. Joseph Stephens kom hem och köpte, 26 år gammal, **egendomen** 1867

som bestod av 46 jordbruksfastigheter, 24 mantal samt 6000 hektar mark för 660 000 riksdaler, då ingick inventarier och lösöre för 70 000 riksdaler! Här utvecklade nu Joseph Stephens **järnhanteringen** och **jordbruket** samtidigt som han var politiskt aktiv och blev invald i den svenska **ståndsriksdagen**. Idag består egendomen av 2.123 hektar mark och ett tjugotal torp.

Joseph blev blyxtförälskad i Gunnar-Olofs 19-åriga dotter **Anna**, anhöll om hennes hand och **förlovning** eklaterades redan efter några veckors bekantskap. Men tyvärr var kärleken aldrig riktigt besvarad från Annas sida och till Josephs stora sorg slog hon upp förlovningen. Joseph ville då sälja Huseby och åka tillbaka till Indien. Han for till Paris, träffade **Christina Nilsson** och sålde av **Snugge**, som då tillhörde Huseby, till henne. Huseby bruk var osäljbart, det var dåliga tider.

Efter elva år som ungkarl på Huseby reste Joseph till Ronneby Brunn. Där träffade han den 20-åriga **Elisabeth Kreuger**, som då var hovdam hos **Oscar II**, gifte sig med henne 1880 och fick på tre år tre döttrar. **Florence** föddes 1881, sen kom **Mary** och sist **Maggie**.

Elisabeth Stephens, som hamnat lite i skuggan av maken Joseph och dottern Florence, var en spännande person. Det kan man läsa om i **Husebyarkivet** som finns bevarat, numera på **Växjö universitet**. Genom sin brevväxling med inflytelserika personer höll hon sig informerad, **politiskt intresserad** som hon var, om vad som försiggick i storpolitiken, både in- och utrikes. Hon stod också kung **Oscar II** och kungafamiljen mycket nära, hon hade ju varit sällskapsdam på slottet och ingått i en grupp damer som brukade

lyssna på dikter som skrivits av kung Oscar II. Kungen hade dessutom varit ungdomskamrat med hennes far, amiralen **Carl Henrik Kreuger**.

Det finns brev som antyder att Elisabeth var Oscar II:s **stora kärlek** i livet. Ofta var kungen på besök i Huseby. Det har spekulerats om kungen skulle kunnat vara far till dottern Florence!? Det nygifta paret Stephens befann sig i Stocholm julen 1880 - och troligen var de kungens gäster på nyårsbalen - nio månader innan Florence föddes... Brevväxlingen mellan Oscar II och Elisabeth är på vår nuvarande kungs begäran fortfarande hemligstämplad och ligger i det privata **Bernadottearkivet**. Ingen vet vad som står i breven men kung Oscar visade alltid stort intresse för Florence uppfostran och själv drömde hon om sin kungliga börd. Men hon var mycket fäst vid pappa Joseph och var en riktig hemmadotter. Vid hans död 1934 var Florence 53 år gammal.

Elisabeth Stephens intresse för **trädgården** var stort och även att **brodera** och **knyppla** (spetsar), ting som än idag finns bevarade på slottet. Elisabeth gjorde också många **resor** tillsammans med Joseph, då kunde barnen ha skrivit små söta brev till henne, t ex "min lilla gris hälsar" eller att något annat djur hälsade! I flera brev avslöjas att Elisabeth var **sjuklig** och skulle "passa sig för drag och fukt och inte överlasta magen". När hon dog 1911 var dödsannonsen införd både i Smålandsposten, Aftonbladet och Stockholms Dagblad.

1930, drygt 300 år efter starten, "blåstes" **masugnen** ner för sista gången, då var järnbrukets historia all. Förutom vad som

tidigare nämnts har **tillverkningen** även bestått av pumpar, slättermaskiner, tröskverk, ja t o m cyklar!

Vid **Josephs död** 1934 ärvde Florence **Huseby**, Mary **Torne gård** och Maggie **Ålshults gård**, båda belägna söder om Huseby. Familjen Stephens intresse för djur var känt vida omkring. Man hade under lång tid **stuteriverksamhet** och man födde upp avelsfår. Systrarna Florence och Mary var mycket intresserad av **hunduppfofning**. **Florence** födde upp drever, spaniel och på äldre dar de välkända mopsarna. I det lilla åttakantiga huset bredvid herrgården, numera hemvist för prydnadshöns, bodde förr i tiden brukets jakthundar. **Mary** bedrev uppfofning av lapphund, stövare och skyetterrier på Torne gård ända till sin bortgång 1984.

Husebyskandalen på 1950-talet blev rikskänd. Fröken Stephens förvaltare och rådgivare, **Gutenberg, Grännström** och prins **Karl junior**, skövlade skogen och skodde sig på andra tillgångar vilket hade till följd att "Fröken" **omyndigförklarades**. 1976 blev hon åter förklarad myndig. Många har frågat sig hur **Florence Stephens** kunde bli så totalt lurad av dessa båda bedragare, främst **Berl Gutenberg**. Berl var en charmerande (!?) människa, rekommenderad av **prins Carl**, som var en kunglig **Bernadotte** – Bernadottarna litade ju Florence fullt ut på. Tjuvar och banditer kom sällan från "de fina salongerna" på den tiden, **Florence** var också uppfostrad till **högreståndsdam** och van att vistas i dessa kretsar. Franska och tyska lärde hon sig av guvernanterna, engelska av sin far. Hon kunde konversera med vem som helst och det sägs att hon var snabb i replikerna.

Huseby bruksområde. Masugnen med gjuteriet och den mekaniska verkstaden ligger vackert vid dammen.

Järnkakelugnen var en av Husebys storsäljare. Motivet är S:t Göran och draken.

Sådana här cyklar serietillverkades på Huseby 1869. De flesta exporterades till Bombay i brittiska Indien.

Florence Stephens framför stallet i början av 1940-talet.

Stall för gårdens rid- och vagnhästar är från den hamiltonska tiden, tidigt 1800-tal. Idag restaurang m m.

Den sortens fostran räckte så länge fadern levde och skötte om bruket, men när han dog 1934 – Florence var då 53 år gammal – upptäcktes hennes bristande kunskaper i ekonomi och företagsskötsel samt praktiskt kunnande. **Huseby** var ett **stort företag** med flera hundra anställda, allt från förvaltare, kamrer och rättare till betjänter, torpare, jägare och smeder.

Hon skaffade sig då per rekommendation **förvaltare** och **rådgivare** - andra lycksökare slöt också upp från de fina rummen - mot vilka hon var alltför godtrogen.

Det var nu **svindlerierna** började. Djur såldes och köptes tillbaka, skogarna skövades och pengar behövdes. (Det var också då som planerna på en **djurpark** vid **Masjöns Nöje** i Nöbböle, någon mil öster om Huseby, kom till. Berl Gutenberg skulle köpa världens största elefant från **Hagenbecks djurpark** i Hamburg. Det blev bara en liten älgkalv som hette Pelle!) Denna skandal blev till slut så rikskänd att revykungen **Karl Gerhard** i Stockholm skrev kupletten **"Tango för tre"**, med bl a följande rader: "Fröken ropar vilken tur, när hon för fjärde gången köper samma tjur!"

Det blev till slut en omskriven **rättegång** där Berl Gutenberg fälldes men prins Carl och Brännström klarade sig.

Florence dog 1979 och i sitt testamente skänkte hon hela egendomen till staten. Sedan 1994 förvaltas Huseby av **Statens Fastighetsverk**.

Idag är **Huseby Bruk** en stor sevärdhet och **turistattraktion** (150 000 besökare/år) eftersom bruksmiljön är bevarad. **Herrgården** (visningar dagligen sommartid, för grupper året runt) med konst, möbler och andra **samlingar** med

kuriosa från skilda delar av världen från familjen Stephens tid, den återställda viktorska **köks- och fruktträdgården** (En planbild från 1950-talet med en indelning i 9 kvarter är grundstommen. Varje sommar anordnas **temautställningar** i trädgården. Trädgården förser Husebys näringsidkare med råvaror och säljer även till besökande gäster), **järnbruks-, el- och statar-museum** med bl a möblerad 1950-tals lägenhet, **kvarn, masugn, sågverk, Arkimedes skruv, Naturum, vagn-utställning, lanthandel, hantverks-försäljning, restaurang** (i det gamla stallet), **kafé** (i den f d smedjan) samt **turistbyrå** (tel. 0470-75 20 97). För **barnen** finns varje år skiftande aktiviteter. **Specialarrangemang** som målarvecka, gjutareafon, vildsvinssafari anordnas. **Temadagar**/veckor och temautställningar arrangeras året runt, bl a södra Sveriges största **julmarknad**. I herrgårdsbiblioteket kan man på beställning avnjuta samma **kungamiddag**, en sexrättersmeny, som **Gustav V** undfägnades vid sitt besök på Huseby i samband med den stora Smålands-manövern, 1938!

22. Gåvetorps herrgård ligger vackert vid stranden av Dansjön, ca 6 km norr om Alvesta. Här i den vackra 1700-talsmiljön har man på senare år satsat på **lantgårds-turism** med aktiviteter som fiske-, bär- och svampplockning. Genom att satsa på att bevara den genuina kulturhistoriska miljön vill man också förlänga turistsäsongen. Gåvetorps herrgård, som är ett aktivt lantbruk på 500 hektar med köttdjur, åkerbruk och skog, drivs idag av fjärde generationen i den nuvarande ägarsläkten – **Marie Aaby-Ericsson** och hennes make **Anders Öberg**.

Gåvetorps herrgård byggdes 1803, men norra flygeln byggdes till 1918. Fasaden har en gul putsfärg. Till vänster ligger den södra flygeln från 1780-talet.

Gåvetorp var känd för sin hästuppfödning av araber ända in på 1950-talet. Främst handlade det om trupp- och tävlingshästar till armén, både i Sverige och övriga Europa. Här poserar ett antal avelsston framför Gåvetorps herrgård.

Gåvetorp förekommer i medeltida handlingar första gången 1470 då gården övergick i **Ture Trolles**, på Bergkvara, ägo och senare i släkterna **Sparre** och **Stake**. Under 1700-talets senare del ägdes gården av **Stellan Mörner**, som blev landshövding i Kronobergs län. Kammarherre **Uno Angelstein** blev gårdens ägare 1833-1870. Han fick stor betydelse för gårdens utveckling. Med järnvägspengar (stambanan drogs över markerna) rustade han upp gården och han startade också en **lantbruksskola** här. Angelstein är även känd för sitt ledarskap vid **Kosta glasbruk** 1830-1874. Han var också konstitresserad och var mecenat för bl a målarna **Zoll** och **Nordenberg**.

Den nuvarande herrgårdsbyggnaden byggdes 1803 men byggdes till 1918 då biblioteket på husets norra flygel kom till. **Flygelbyggnaderna** är äldre och byggdes under 1780-talet. Gårdens **kök** låg ursprungligen i den södra flygeln som har flera ålderdomliga drag. Flygeln har också använts som **krog** och **logement** för lantbruksskolans elever i slutet på 1800-talet. Idag har det blivit bostad för turister.

Från 1796 till 1960 bedrevs **tegeltillverkning** på Gåvetorp. I slutet av 1800-talet hade tegelbruket ett 70-tal anställda, på 1950-talet var det ett 20-tal. Många av arbetarfamiljerna bodde i bostäder som herrgården ägde. Förutom i en **statarlänga** vid Dansjön bodde de i flera hus i byn och torp ute i skogen. När tegelbruket lades ner och jordbruket moderniserades flyttade arbetarna.

1882 kom gården i släkten Aaby-Ericssons ägor. Dr **Arvid Aaby-Ericsson** inrättade 1926 ett halvblodsinstitut med ett 50-tal hästar. Stuteriet, som kom att bli ett av de största i landet och som fanns kvar in på

1950-talet, försåg bl a kavalleriet med hästar.

Sven Vallare var statare på gården på 1940-talet, i hans lilla skrift "**En statares visor**" berättar han om statarlivet på gården.

Hela den sammantagna herrgårdsmiljön, där flera byggnader är från 1800-talets mitt, är av ett så stort kulturhistoriskt värde att det sedan 1999 klassats som **byggnadsminne**.

Om herrgårdar och säterier (professor Lars-Olof Larson)

När man talar om en **herrgård** avser man en större egendom, bebyggd med en mangårdsbyggnad (corps-de-logi) som anstod en man som titulerades "herr", dvs en person som både ekonomiskt och socialt stod över "bönders stora massa". Herrgårdsbyggnaden kunde dock ha högst växlande storlek och utseende, alltifrån veritabla slott till ganska beskedliga hus. Egendomen kunde omfatta tusentals hektar men var ofta betydligt mindre, likväl större och bärkraftigare än en bondgård. Ännu i början av 1700-talet var verklig **stordrift** ovanlig även vid stora egendomar som Bergkvara eller Jätsberg. I stället brukades stora delar av egendomen av underlydande bönder, var och en på sin arrendegård. Vanligen hade de dock en viss **dagsverksskyldighet** vid herrgården. Men längre fram under 1700-talet, och särskilt under tidigt 1800-tal, gick utvecklingen mot ökad och mera **storskalig egendrift**. Bönder tvangs i många fall att flytta från gårdar och byar, vilka avhystes och lades under herrgårdens egendrift, och i deras ställe kom dagsverksskyldiga **herrgårdstorp** och

statarfamiljer. Under samma tid **nybildades** också ett stort antal herrgårdar.

Fram till 1600-talets slut hade en herrgård nästan alltid varit identisk med ett **säteri** (**sätessgård**) för en adlig person. Men säteri var primärt en skatteteknisk term – säteriet var helt **skattebefriat**.

Både namnet sätessgård och skattefriheten går tillbaka till 1200-talet, då det svenska **frälseståndet** (**adeln**) bildades. Frälsemännen fick skattefrihet av kronan mot att göra s k **rusttjänst**, vilket innebar att man ställde upp med tungt rustat och beridet krigsfolk. Den gård adelsmannen bebodde var hans sätessgård. Ofta byggdes fasta försvarsanläggningar vid gården, som också blev ett centrum för adelsmannens samlade jordagods. Ruinen av **Bergkvara hus**, uppfört på 1470-talet, är den bäst bevarade lämningen av en medeltida sätessgård.

Frälset i de södra och västra delarna av Småland, gränsbygden mot Danmark, blev omgående mycket talrik. Att med vapen i hand söka försvara hembygden var en ständigt närvarande realitet, och då var det ju en klar fördel att göra det som frälseman och vara befriad från skatt. Men utrustningen var dyrbar. Under **1300-talet** fanns ett **sextiototal adelsmän** i det sentida Kronobergs län, men vid medeltidens slut hade de decimerats till ett tiotal. Frälsejorden var då koncentrerad i händerna på ett antal mycket godsrika släkter, främst ätten Trolle på Bergkvara.

När kronan på 1500-talet började beskatta även adelns gårdar gjordes ett absolut undantag för sätessgården, eller säteriet som den skattetekniska termen numera löd. Under 1600-talet, när det svenska riket började växa fram som stormakt, ägde en storskalig **nyadling** och säteribildning rum. I Kronobergs län ökade antal säterier

från ett tjugotal till närmare 150. Men i samband med Karl XI:s stora **reduktion** på 1680-talet minskade antalet till knappt 100. Dessutom upphörde nybildning av säterier helt 1686 – **Böksholm** i Kronobergs län blev det sista säteriet i hela Sverige.

Privilegiet att **äga säterier**, som tidigare varit förbehållet adeln, luckrades upp under 1700-talet och slopades definitivt 1810. Redan då ägdes en tredjedel av säterierna i länet av icke adliga personer som officerare och bruksägare; vid seklets mitt var siffran långt över hälften.

Idag är de gårdar **herrgårdar** som bygger på gammal tradition, som har rötter i det förflutna och är ”ståndsmässigt bebyggda”. En modern stor gård är inte en herrgård. Systemet som sådant är försvunnet – man kan t o m sätta ett slutår – 1940. Då upphörde **dagsverkssystemet**.

Herrgårdarna har utan tvivel spelat en stor roll för **bygdens utveckling**, man prövade gärna nyheter även om det kunde bli på både gott och ont. De ekonomiska möjligheterna samt kontakterna som krävdes för att skapa något nytt fanns. T ex introducerades **vändplogen** i länet av kapten **Piper** på Kråkenäs 1798, han startade också den första kärrodlingen. Länets första **linberedningsanstalt** anlades 1814 av överstelöjtnant **Rappe** på Gårdsby och grevarna **Hamilton** på Huseby byggde 1846 den första småländska **insjöångbåten**. Mindre lyckat var **nyodlingsföretagen**, att till varje pris dika ut och sänka sjöar och mossar, om man ser det ur ett 100-årsperspektiv – marken blev inte produktiv i långa loppet.

Källor:

Smålandspostens artiklar om herrgårdar, 1980.

P.G. Vejde: Kronobergs läns herrgårdar.

P.G. Vejde: En bok om **Gransholms**

Bruk. En historisk och biografisk studie.

Lars-Olof Larsson:

Smålands Historia. Stormaktstiden, 1982

Småländsk medeltid, 1986.

Växjö genom 1000 år, 1991.

Land och län under kristendomens

decennier. Landet kring sjöarna, 1999.

Petter Åkerman: Slott och herresäten i Småland.

Div. tidningsartiklar, hembygdsböcker mm

Samtal med herrgårdsägare, m fl.

Att rekommendera för läsning:

Helena Åkerberg: Vejdes Fotspår

Bland herrgårdar i Kronobergs län (2003)

Boken säljes på Länsstyrelsen i Växjö.

Med reservation för ev. ändringar.

2000. Rev. 2007

VÄXJÖ KOMMUN

Informationsavdelningen

Text- och textbearbetning:

Ingela Bernstein-Svensson

Eftertryck förbjudes.

Omslagsbilder:

Huseby herrgård stod färdig 1844, Bergkvara herrgård uppfördes 1794.

Åryd herrgård i Åryd är uppförd 1829, Gransholms herrgård i Öja är från 1812.